

ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA NAD HRVATIMA I MUSLIMA- NIMA U BOSNI I HERCEGOVINI I HRVATIMA U HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOGA RATA (1941.-1945.)

I.

Pojam genocida predstavlja najteži međunarodni zločin koji obuhvaća djela učinjena s *namjerom* da se potpuno ili djelomično unište narodne, etničke, rasne ili vjerske skupine ljudi. Taj pojam je u novije vrijeme dopunjen novim međunarodnim dokumentima. Sve te zemlje potpisnice obvezne su raditi na njegovom sprječavanju, a ukoliko do njega ipak dođe, i na kažnjavanju njegovih izvršitelja, bez obzira na vrijeme, jer ti zločini ne zastarjevaju.¹

Četnici su, ne samo u namjerama, već i u krvavoj stvarnosti izvršili više oblika zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskoga rata, koji na ovim prostorima traje od 1941. do 1945. godine. Međutim, sve do u najnovije vrijeme, to je bila jedna od tzv. tabu tema, o kojoj se jednostavno nije smjelo u bivšoj SFRJ pisati, te je to jednostavno prešućivano ili tek usput deklarativno spominjano, bez konkretnih podataka pa i brojčanih pokazatelja. Nasuprot tome, o stradanjima, zločinima i genocidu nad Srbima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj od ustaškog režima, već od g. 1941. gotovo jedino se govorilo i pisalo, često u službi politike s netočnim i zlonamjernim tvrdnjama, napose o tobožnjoj genocidnosti hrvatskoga naroda.² Tako su dosada izostala sustavnija i potpunija istraživanja ove problematike u cjelini. A tek s demokratskim promjenama od g. 1989. počelo se i u zemlji pisati o genocidu nad Hrvatima i Muslimanima te o stvarnim ljudskim gubicima na području bivše Jugoslavije u ratu g.1941.-1945.³ No, još uvijek nemamo o tome znanstveno zasnovane studije, koja bi tu problematiku istraživala i obradila u cjelini. Ovom prigodom želim ukazati na neke najbitnije elemente iz četničkih planova i aktivnosti tijekom Drugoga svjetskoga rata koji po svim međunarodnim kvalifikacijama predstavljaju zločin genocida nad Hrvatima i Muslimanima.

II.

Od svog osnutka g. 1902. četništvo je gotovo isključivo instrument nacionalističke i ekspanzionističke politike Srbije, pa tako i u Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1941.). Tada ono pokraj vojske i policije, predstavlja jedno od sredstava obračuna s političkim protivnicima, a za očuvanje centralističkoga velikosrpskog političkog sustava, s kraljem na čelu, grubom silom i terorom. Zato je do početka rata g. 1941. osnovano i djelovalo, oko 300 u Bosni i Hercegovini i

1 Najznačajnije su Konvencije UN od 9. XII. 1948. o genocidu i Konvencija o nezastarjevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti iz 1968. Sam naziv nastao je od grčke riječi *genos*=rod, pleme i latinske *occidere*=ubiti.

2 Vidi najnovije: Dr. Milan Bulajić, *Ustaški zločini genocida i suđenja* Andriji Artukoviću, knj. 1-4, Beograd 1988.-1989. i Dr. Radomir Bulatović, *Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Gradinu*, Sarajevo 1990. (prijevod s engleskog: Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992.

3 Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941.-1945.* - Zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo 1989; Ante Beljo, *Yu-genocid*, Zagreb 1990; Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugome svjetskome ratu*, Zagreb 1989; Dr. Bogoljub Kočović, *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo 1990. (prijevod s engleskog istoimene knjige izdane u Londonu 1985. g.) i Jakov Gumzelj, *Victims of War in Croatia and BiH*, Zagreb 1994.

oko 200 u Hrvatskoj, različitih četničkih udruženja te brojnih organizacija sličnog programa u kojima su četnici djelovali a koja su se isticala terorom i okrutnošću te ubojstvima mnogih Hrvata, ali i mnogih Muslimana. Kroz ta udruženja velikosrpska politika je ostvarivala svoj cilj. Nasilno je suzbijala i gušila svaku težnju Hrvata i Muslimana za afirmacijom vlastitih nacionalnih vrijednosti. Istodobno, isticale su se srpske nacionalne vrijednosti, često kao jedine, a i nastojalo se bezuspješno u Muslimana (i dijela Hrvata) razvijati srpsku nacionalnu svijest. Budući je Hrvatska u toj državi nakon ujedinjenja g. 1918., ukidanjem Sabora i Vlade, hrvatskog domobranstva i policije, diobom područja na šest banovina g. 1929. (tako da je u njima Srbima osigurana prevlast), izgubila svoj povijesni identitet i svoju državnost koju je stoljećima imala. A Bosna i Hercegovina, također administrativnim putem razbijena je na oblasti i četiri banovine, ali tako da je u trima Srbima osigurana prevlast. Zato je sve to dovelo do odgovarajućih protuakcija s hrvatske i muslimanske strane. Jedna od njih bila je osnutak (1929.) ilegalnog ustaškog pokreta s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Jugoslavije. S druge strane, bilo je nezaustavljivo jačanje hrvatskoga narodnog pokreta predvođenog Hrvatskom seljačkom strankom, što su evidentno pokazali izbori g. 1938. Ona traži rješenje hrvatskog pitanja u okviru Jugoslavije, što je velikosrpski monarhistički režim zbog zaoštavanja međunarodnih prilika u Europi, gdje se nazirao rat, te kako bi spasio državu od raspada, morao uvažavati. Tako je sporazumom 26. VIII. 1939. nastala zasebna upravna cjelina Banovina Hrvatska, u sastavu Kraljevine Jugoslavije, ali s banskom upravom, Saborom te zakonodavnom, upravnom i sudskom autonomijom, koja joj se bez njezina pristanka nije mogla oduzeti i smanjiti. U sastav Banovine ušlo je 13 kotareva s područja BiH i kotar Šid, s područja Vojvodine, u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko, no bez hrvatskih povijesnih područja istočnog Srijeme, te Boka kotorska s Budvom i Spičćem. Banovina je imala površinu 65.456 km² s 4.025.601 stanovnikom (po popisu iz g. 1931.) od kojih je bilo 70,1% Hrvata, 19,1% Srba i 10,8% ostalih. Protiv sporazuma, s hrvatske strane, bile su pristaše ustaškog pokreta jer njime nije riješeno hrvatsko pitanje kako su ga oni zastupali, niti stvorena hrvatska neovisna država; a s muslimanske, većina muslimanskog političkog vodstva, zalažući se da BiH postane zasebna autonomna političko-teritorijalna jedinica u svojim povijesnim granicama. No, uslijedile su i srpske protumjere. Tako su se uspostavi Banovine Hrvatske odlučno suprotstavile sve srpske stranke, osim SDS-a, nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, kao i vojska i Pravoslavna crkva koji su je smatrale opasnošću za srpstvo i opstanak države, najčešće reagirajući kao šoviniisti (koji mrze Hrvate i sve što je hrvatsko) i kao zagovaratelji svoga velikosrpstva. Zato su pokrenuti pokret *"Srbi na okup"* s ciljem da se ostalih šest banovina (Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Vardarska i Zetska) spoje u jednu upravnu cjelinu pod nazivom *"Srpske zemlje"*. U njihov sastav bi, po njima, ušli i svi oni dijelovi Banovine Hrvatske u kojima srpsko pučanstvo ima većinu, kao i ona za koja Srbi smatraju da im iz geostrateških i političkih razloga trebaju pripasti, poduzimajući pripreme za otpor (npr. u Kninu), što je još više zaoštavalo međunacionalne odnose. Taj program stvaranja *"Velike Srbije"* na račun hrvatskih povijesnih teritorija (ali i drugih) ostat će trajno opredjeljenje velikosrpskih i četničkih političkih ekspanzionističkih krugova otada te tijekom Drugoga svjetskoga rata sve do naših dana i biti glavni uzrok njihovog genocida nad Hrvatima i Muslimanima i ostalim nesrbima. Zato se ovaj predratni period i događanja u njemu na području bivše Kraljevine Jugoslavije nikako ne smiju zanemariti.⁴

III.

PROGRAMSKE OSNOVE ČETNIČKOG POKRETA SU OSNOVE ZLOČINA NAD HRVATIMA I MUSLIMANIMA, A ČETNIČKE POSTROJBE SU NJEGOVI IZVRŠITELJI

Krvava ratna zbivanja na prostoru razbijene Kraljevine Jugoslavije tijekom g. 1941.-1945. velikim dijelom su rezultat i posljedica predratnih prilika i političkih odnosa, u novonastalim stanjima na terenu. Iskazala su se u sukobljenim koncepcijama za obnovu Jugoslavije s jedne i nastojanja nesrpskih naroda s druge strane, pogotovo Hrvata, da sačuvaju već uspostavljene ili nastoje uspostaviti neovisne nacionalne države izvan Jugoslavije. Poglavitito se to očitovalo upravo na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Četnici su isticali da su dvanaestodnevnim ratom i vojničkim porazom, te okupacijom i razbijanjem Jugoslavije od fašističkih država, koje su potom

4 Dr. Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965; Nusret Šehić, Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.), Sarajevo 1971; Fikreta Jelić-Butić, Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945., Zagreb 1986. i Dr. Franjo Tuđman, Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.) knj. I-II, Zagreb 1992.

uslijedili, samo Srbi izgubili "državu i slobodu" (budući su oni Kraljevinu Jugoslaviju, gotovo svi smatrali samo proširenom Velikom Srbijom, te su se najčešće tako i ponašali), okrivljujući za to sve ostale nesrpske narode, u prvom redu Hrvate i Muslimane. Posebno ih je pogodilo osnivanje "Nezavisne Države Hrvatske" (NDH) u čiji sastav je ušla cijela Bosna i Hercegovina i istočni Srijem, ali ne i Dalmacija od Zadra do Splita, istočni dio Konavala te Boka kotorska, zatim svi jadranski otoci, osim Hvara, Brača i Paga, kao i znatnog dijela Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara, što su anektirali Talijani (I. zona), kao ni Međimurja i Baranje, koje su anektirali Mađari. NDH je obuhvaćala površinu od 102.725 km², brojila 6.640.000 stanovnika i administrativno bila podijeljena na 22 velike župe s 141 kotarom, 19 kotarskih ispostava, 31 gradom i 1.005 općina, te gradom Zagrebom, kao posebnim upravnim središtem. Srpsko pučanstvo je u njoj brojilo oko 30% od ukupnog broja stanovnika. NDH je bila podijeljena demarkacijskom crtom, pravcem malo južnije od Samobora, Gline, Dvora, Jajca, Fojnice i Višegrada. Sjeverno od te crte je njemačko, a južno od nje talijansko okupacijsko područje. Talijansko interesno i okupacijsko područje u NDH dijelilo se na II. i III. zonu. Na području NDH uspostavljena je civilna, policijska i vojna državna vlast. Od političkih organizacija u NDH jedino je bio dopušten rad ustaškim organizacijama, a osnivanje su i posebne ustaške postrojbe.

Ustaški režim provodio je politiku nacionalne i rasne isključivosti. Postojanje i djelovanje vlasti NDH ovisilo je od konkretne situacije na dotičnom području, poglavito od aktivnosti partizanskih, a na nekim područjima i četničkih snaga nakon izbijanja ustanka u ljeto 1941., kao i od interesa i volje okupatora. Za ustaško vodstvo na čelu s dr. Antom Pavelićem nije se uopće postavljalo tzv. "muslimansko pitanje" u Bosni i Hercegovini, odnosno u NDH, jer je prihvaćalo tezu dr. Ante Starčevića o "muslimanima kao najčišćem dijelu hrvatskog naroda", čemu "ne smeta i ne smije smetati vjerska različitost".⁵

Srpski nacionalisti i ekspanzionisti, kojih su četnici, kao vojnički i politički organizirani, najpoznatiji i najistaknutiji dio, nisu se nikada mogli pomiriti sa stvaranjem bilo kakve hrvatske države, pa tako ni NDH. Razlog je vrlo jednostavan i sastoji se u tome što su oni smatrali da gotovo 90% teritorija NDH (u maksimalnom programu) predstavlja područja tzv. "Srpske zemlje" (uključujući tu cijelo područje današnje Republike Bosne i Hercegovine i većinu područja današnje Republike Hrvatske), bez obzira na to što ta područja nisu nikada bila u sastavu srpske države i što u njima Hrvati i Muslimani predstavljaju većinu pučanstva. Zato po njima ta područja NDH mogu ući samo u sastav tzv. "Homogene ili Velike Srbije", kako su je nazivali u dokumentima. Glavni preduvjet za to je rušenje NDH i čišćenje hrvatskog i muslimanskog pučanstva s tih teritorija, kako bi ih potom uključili u Veliku Srbiju. To je jedan od razloga što, neposredno nakon proglašenja NDH, nailazimo i na prva masovnija ubojstva hrvatskog i muslimanskog pučanstva od strane četnika, te paljenje većeg broja kuća i cijelih sela u nekim područjima NDH. Tako su npr. četnički odjeli, koji su se nalazili u redovitoj vojsci Kraljevine Jugoslavije i bili namijenjeni za "specijalne akcije", ili pojedini zapovjednici četnici, pri povlačenju kraj Dervente 11.-13. IV. 1941. ubili 17 civila Hrvata, od kojih je i 5 žena; 11. IV. u Siveriću ubili tri Hrvatice, od kojih je 1 djevojčica; 9. i 28.-29. IV. kraj Bjelovara ubijena 3 civila Hrvata a 1 ranjen; od 13. do 15. IV. kraj Čapljine ubijeno 20 Hrvata i 5 Muslimana i zapaljeno 40 kuća; kraj Mostara 15. IV. ubijeno je 5 civila Hrvata, od kojih 1 žena, i zapaljena sela Cim i Ilići, nastanjena Hrvatima, a takvih ubojstava bilo je u još nekim mjestima, kao početak i nagovještaj onoga što će ubrzo uslijediti.⁶

Nakon prvoga šoka, uslijed okupacije i razbijanja Jugoslavije te stvaranja NDH, četnici su u BiH i Hrvatskoj počeli, najčešće u suradnji i zajedno s komunistima, raditi na organiziranju oružanog ustanka Srba protiv hrvatske države kao takve, u ovom slučaju ustaške NDH (komunisti i protiv okupatora), a pozivajući se na tradicije iz srpske prošlosti. Radi se istodobno na uspostavljanju veza a potom i povezivanju s ostalim četničkim i nacionalističkim snagama na području bivše Jugoslavije (u prvom redu s onima u Srbiji). Isto tako se radi i na stvaranju programskih osnova pokreta, u kojima se jasno ističu genocidne namjere zločina prema Hrvatima i Muslimanima. Tako je već 30. VI. 1941. *Stevan Moljević*, jedan od glavnih četničkih ideologa i

5 Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945., Zagreb 1977. i Hrvoje Matković, Povijest Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1994.

6 Hrvatski državni arhiv, Fond: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača Hrvatske (dalje HDA, KKRZ) kut. 647; Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države, Zagreb 1942., str. 33-38; I. Čičak i A. Zirdum, Stradanja Hrvata plehanskog kraja 1941.-1947., Derventa 1991., str. 8-12; Ante Čavka, Građa za suvremenu povijest Drniške krajine 1941.-1994., Split 1995., str. 23-25, te Arhiv oružanih snaga SRJ, Beograd, Arhiva NDH, kut. 236, reg. br. 29/1-2.

rukovoditelja u zemlji, izradio projekt: *"Homogena Srbija"* u kojem iznosi četnički program o granicama, društvenom ustroju i vanjskoj politici *"Velike Srbije"* u obnovljenoj Jugoslaviji, nekoliko mjeseci prije nego što će biti osnovan logor Jasenovac. Po tome projektu se "... Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: *da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive...*". To je značilo uključanje u tu Srbiju Bosne i Hercegovine u cjelini i većeg dijela Hrvatske, što je kartografski iskazano u posebnom promidžbenom letku, koji je uz prigodan tekst kao u projektu širen na terenu, i to "preseljenjem i izmenom žiteljstva" ali i čišćenjem.⁷

Istodobno i *grupa srpskih nacionalista*, koja je iz BiH i Hrvatske pobjegla u anketirani dio Dalmacije i tu se u svibnju 1941. povezala s talijanskom upravom, *šalje talijanskoj vladi peticije u Rim zahtijevajući da talijanska vojska ponovo okupira i anketira Bosnu i Hercegovinu, cijelu Dalmaciju, zatim Liku, Kordun i Baniju, i na tim područjima ukine vlast NDH.*⁸ To će talijanska fašistička vlada ubrzo koristiti za svoje ekspanzionističke pretenzije i pritisak na NDH u pregovorima po izbijanju ustanka, kao i za razgovore, suradnju i organiziranje četnika na njezinom anketiranom i okupacijskom području u BiH i Hrvatskoj.

U srpnju i početkom kolovoza 1941. gotovo u svim područjima BiH i Hrvatske gdje je živjelo pretežito srpsko pučanstvo izbio je opći ustanak Srba. Glavni pokretači i rukovoditelji ustanka bila su rukovodstva Komunističke partije i to CK KP u Hrvatskoj i Pokrajinski komitet KPJ za BiH u Bosni i Hercegovini, kao dijelovi jedinstvenog CK KPJ, iako je bilo mjesta gdje je izbio spontano, a u ponekim mjestima na čelu su mu se nalazili četnici. Tada u ustanaku na tim područjima sudjeluje gotovo isključivo srpsko pučanstvo, a od pripadnika ostalih naroda sudjeluju tek pojedinci i manje grupe, većinom članovi KPJ i SKOJ-a. Kao glavni razlog ustanka ističu se zločini ustaškog režima nad srpskim narodom te njegov spas od uništenja s ciljem rušenja NDH i obnove Jugoslavije. Dok komunisti nastoje ustanaku dati narodnooslobodilački i antifašistički karakter uključujući u njega sve narode i nacionalne manjine s područja Jugoslavije i u tijeku rata izvršiti uspostavu svoje nove komunističke vlasti, dotle mu četnici daju uglavnom nacionalni, odnosno nacionalistički i ekspanzionistički karakter, uključujući u njega gotovo isključivo Srbe, nastojeći zadržati stari predratni velikosrpski sustav vlasti s kraljem na čelu. To će ubrzo dovesti do međusobne podjele između ovih dvaju pokreta na NOP, na čelu s komunistima, i četnike, te do međusobnih oružanih borbi koje će trajati sve do kraja rata. Pripadnici četničkog pokreta od početka pa do kraja rata namjerno poistovjećuju čitav hrvatski i muslimanski narod s ustaškim režimom, optuživši ga za zločine ustaša prema Srbima u NDH, nastojeći tako formalnim razlozima zapravo opravdati svoje zločine. Tako kroz cijelo to vrijeme četnički pokret ima izrazito genocidni, antihrvatski i antimuslimanski karakter.⁹ Iz dokumenta njihove provenijencije proizlazi da su razlozi koji oni navode za ustanak u NDH bili samo povod i formalne naravi dok su *stvarni razlozi težnja za uspostavom etnički čiste Velike Srbije, a na račun povijesnih i nacionalnih teritorija hrvatskog i muslimanskog naroda* (ali i nekih drugih). *To će biti i osnovni uzrok četničkog terora i zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima u BiH i Hrvatskoj.* Četnički pokret se sastojao od oružanih i političkih organizacija, koje su se pojavile i na području NDH ubrzo nakon kapitulacije Jugoslavije i proglašenja NDH, i djelovale sve do kraja rata. Krajem g. 1941. nalazile su se pod jedinstvenim zapovjedništvom Draže Mihailovića.¹⁰

Potrebno je istaknuti da su izbjegličku vladu Kraljevine Jugoslavije kao legitimnu u lipnju 1941. prihvatile SAD i Velika Britanija, a u srpnju i SSSR - glavne velike sile antifašističke koalicije. Budući su Atlanskom poveljom od 14. VIII. 1941. bili određeni ratni ciljevi sila antifašističke koalicije, među kojima je bilo naznačeno i obnavljanje svih okupiranih država nakon rata, pa tako i Jugoslavije, time je njezina obnova bila osigurana. Upravo u to vrijeme na njezinom području, a poglavito na tadašnjem području NDH, započinje građanski rat između NOP-a s jedne i četničkog pokreta s druge strane na pitanju kakva će biti obnovljena Jugoslavija. Četnički pokret je kroz cijelo vrijeme rata imao pomoć jugoslavenske emigrantske vlade i kralje Petra II., koji su se uglavnom nalazili u Londonu. Istodobno, četnički pokret je dobivao podršku i pomoć zapadnih saveznika, poglavito V. Britanije do g. 1944. i potom SAD-a. U programu četničkog pokreta tijekom i po završetku rata, što ga je u rujnu 1941. dostavio jugoslavenskoj kraljevskoj vladi

7 Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije, Tom XIV., knj. 1, Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941.-1942., Beograd 1981., str. 1-10 (dalje samo Zbornik).

8 F. Jelić-Butić, Četnici..., n.dj., str. 32-34.

9 H. Matković, Povijest NDH..., n.dj. str. 165-170.

10 Zbornik, Tom XIV, knj. 1, ..., n.dj., str. 26-29.

Draža Mihailović, vođa pokreta, i koji je vlada prihvatila, nadopunjuje se Moljevićev projekt i uz ostalo se kaže: "... Pripremati se da bi u danima sloma mogli izvršiti ove akcije...

b) omediti 'defakto' srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj.

v) posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svježim srpskim elementom.

g) izraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice.

d) u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi..."¹¹

U "Instrukciji" od 20. XII. 1941. o organizaciji, ciljevima i uporabi četničkih postrojbi D. Mihailović, koji je unaprijeđen u čin generala i ubrzo će postati ministrom vojske emigrantske vlade otklanja sve dvojbe. Po njemu cilj borbe četničkog pokreta na čelu s kraljem Petrom je i:

"... Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke..."

"... Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nacionalnih elemenata..."

"... Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i katoličkog življa..."¹²

Uz to je kažnjavanje svih "ustaša i muslimana" i krivaca "za našu aprilsku katastrofu" 1941., što su opet poglavito Hrvati i Muslimani, te naseljavanje Crnogoraca u očišćena područja, a za osiguranje svega toga potrebno je osnivanje jednog "političkog tela". Kako se to prenosilo i obrazlagalo na terenu pokazuje i pismo zapovjednika Ozrenskog četničkog korpusa upućeno 13. II. 1943. zapovjedniku Zeničkog vojno-četničkog odreda. Tu se uz iznošenje ciljeva četničkog poretka prema Dražinoj "Instrukciji" kaže i sljedeće:

"... Možda tebi i tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvedivi. Setite se velike borbe za oslobođenje pod vodstvom velikog vožda Karadorda. Srbija je bila puna Turaka (muslimana). U Beogradu i ostalim srpskim varošima stršale su muslimanske munare, a pred džamijama su Turci vršili svoja smrdljiva pranja kao što i sada rade u srpskoj Bosni i Hercegovini. Na stotine hiljada muslimana bilo je tada preplavilo našu otadžbinu. A podite danas kroz Srbiju. Nigdje nećete naći jednoga Turčina (muslimana), nećete naći čak niti jednoga njihovog groba (mezara) ni jednog šiljka (nišana)..." "... To je najbolji dokaz i najveće jamstvo da ćemo uspjeti i u ovoj današnjoj svetoj borbi, i da ćemo istrebiti sve Turke iz ovih naših srpskih zemalja. Ni jedan musliman neće među nama ostati... Seljake i ostali svijet sitni preselimo u Tursku. Naša Vlada u Londonu posredstvom Engleske savezničke i prijateljske vlade nastoji da postigne u tom smislu pristanak Turske vlade (pa je o tome Čerčil govorio u Ankari s g. Inenijem). Sve katolike koji su se ograšili o naš narod u njegovim tragičnim danima, kao i sve intelektualce i sve ekonomski jače, nemilosrdno ćemo uništiti. Seljački svijet i isto tako sitni radni svijet poštediti i od njih ćemo napraviti prave Srbe, koje ćemo milom ili silom prevesti na pravoslavlje.

Eto to su ciljevi naše velike borbe i kad dođe odsudan čas mi ćemo ih ostvariti. Mi smo ih već u nekim djelovima naše otadžbine i ostvarili..."¹³

Ovaj dokument najneposrednije ukazuje na izvore četničkog zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima, koji vuče korijene još od stvaranja srpske nacionalne države i njezine ekspanzionističke politike. Draža ide dalje od Moljevića u svezi teritorija te traži za veliku Srbiju više od 90% teritorija NDH, na kojemu je tada živjelo više od 2.500.000 katolika i više od 800.000 muslimana, koji su činili oko 70% ukupnog pučanstva na tome području, dok su Srbi tvorili blizu 30% pučanstva. Kao što vidimo iz Dražine "Instrukcije" svi ti Hrvati, Muslimani i ostali nesrbi bi s toga područja morali nestati, bilo tijekom rata ili neposredno nakon njega. Hrvatima se prepuštalo tek oko 10% tadašnjeg teritorija od Karlovca, preko Zagreba do Varaždina i oko 1/5 pučanstva NDH. Optužbe i svaljivanje sveopće krivnje na Hrvate i Muslimane za sva zla i stradanja Srba tijekom rata imala su za cilj stalno motiviranje četnika u vršenju kazni tj. zločina genocida prema njima, što Draža jasno kaže u svojoj "Instrukciji". U svezi s time a s istim ciljem je i stalno

11 Zbornik, Tom XIV, knj. 1, n.dj., str. 28.

12 Zbornik, Tom XIV, knj. 1, n.dj., str. 94-95.

13 HDA, ZKRZ GUZ br. 5228/46, kut. 144; Min. vanj. poslova NDH, Br. V. T. 320/1942, kut. 3.

umnažanje srpskih žrtava koje su prouzročile ustaše, odnosno po četnicima "Hrvati" tj. čitav hrvatski i muslimanski narod, počevši od brojke 382.000 krajem 1941., preko 518.000 krajem veljače 1942., zatim s 600.000 u listopadu 1942., s 800.000 tijekom 1943. kako bi do kraja rata taj broj iznosio više od milijun ubijenih Srba na području NDH,¹⁴ što je objektivnom istraživaču apsurdno, a što pokazuje i rad Srbina dr. B. Kočovića. S istim ciljem su i Dražine prijatelje Hrvatima i Muslimanima odmazdom, kao preduvjet za život, granice Hrvatske i prava u budućoj državi. I u drugim programskim dokumentima pojedinih četničkih vođa i postrojbi navode se slični ili istovjetni argumenti i ciljevi. Tako u "Elaboratu" Dinarske četničke divizije, iz ožujka 1942., koja je upravo u to vrijeme i osnovana obuhvativši u operativnom pogledu sjevernu Dalmaciju, Liku i jugozapadni dio Bosanske krajine, iznijeti su njezini ciljevi i zadaci. Glavni joj je cilj stvaranje "srpske nacionalne države" tamo "gde žive Srbi, pa i u onima na koje Srbi aspirišu...", odnosno "Velike Srbije", koja bi obuhvaćala Bosnu i Hercegovinu te dio Dalmacije i Liku i druga područja, s čisto nacionalnim poretком "sa kraljem Petrom na čelu", u kojoj "ima isključivo živjeti pravoslavno stanovništvo".¹⁵ Ostalo treba nestati pa je Dinarska divizija 25. III. 1943. naredila svojim postrojbama "čišćenje Hrvata i muslimana" na njezinom području. Istodobno se postavio kao jedan od primarnih zadataka ove divizije i četničkog pokreta "uspostavljanje jednog nacionalnog koridora duž planine Dinare za vezu Hercegovine sa sjevernom Dalmacijom i Likom", što će oni pokušati i ostvariti, poglavito g. 1942. i 1943. čišćenjem tamošnjeg hrvatskog i muslimanskog pučanstva.

Vukašin Marčetić, zapovjednik četničkog odreda "Manjača", na konferenciji tamošnjih četničkih odreda 7. VI. 1942. izjavljuje: "...Smatram da su Bosna i Srbija jedna zemlja i nadam se da će iz Bosne očistiti sve što nije srpsko". Još neposredniji je Milan Šantić, jedan od četničkih vođa. On u svome govoru krajem srpnja 1942. u Trebinju izjavljuje da je cilj četničkog pokreta "uspostava Velike Srbije" kako ju je odredio Draža te da te "Srpske zemlje moraju biti očišćene od katolika i muslimana. U njima će živjeti samo Srbi. Čišćenje će se provesti temeljito. Sve ćemo ih potisnuti i uništiti bez izuzetaka i bez sažaljenja. To će biti polazna tačka našeg oslobođenja". Dalje ističe da sve to "treba da se svrši brzo i u jednom revolucionarnom zamahu", a radi toga četnici NDH neće "nikada ni formalno priznati".¹⁶

Svi ovi dokumenti pokazuju da su četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima bili namjerni i planirani. Muslimani su bili u još nepovoljnijoj situaciji od Hrvata. I dok se Hrvatima ostavljala mogućnost da žive u svojoj, iako jako smanjenoj, teritorijalnoj jedinici, i budućoj Jugoslaviji, ta mogućnost, prema shvaćanju četničkih ideologa, za Muslimane nije postojala. Oni su po njima smatrani "nenacionalnim elementom", "unutrašnjim neprijateljem" i "Turcima" te se i njihovo uništavanje smatralo četničkom "najsvećijom dužnošću". Zavisilo je jedino od vojničkih i datih mogućnosti četnika, te rasporedu i jačini ostalih vojnih tabora te prilika na pojedinim područjima te zemljišne četničke "Velike Srbije". Sukladno tome bila su čišćena pojedina područja od Hrvata i Muslimana.

Radi ostvarenja planiranog zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima na području današnjih republika Bosne i Hercegovine te Hrvatske, a tadašnje NDH, pristupilo se organiziranju vojno-četničkih postrojbi. One su osnivane na području NDH južno od Save pa do Jadranskog mora, s neposrednim osloncem i uz potporu talijanskih i njemačkih okupacijskih snaga. Ove snage ne samo da su opskrbljivale četničke vojne postrojbe na osnovi sklopljenih sporazuma s oružjem, streljivom i namirnicama te plaćale njihovo ljudstvo, nego su bile često inicijator a uglavnom okrilje najvećem broju masovnih četničkih zločina genocida protiv Hrvata i Muslimana. Po četničkim dokumentima tijekom rata g. 1941.-1945. na području Bosne i Hercegovine bilo je osnovano četničkih 14 korpusa, 76 brigada i 2 puka, a na području Hrvatske 4 korpusa, 1 divizija, 32 brigade i 2 puka četnika. Uz njih su postojali i brojni organi vlasti na područjima pod četničkom kontrolom. Točan broj četnika nije dosada utvrđen a prema nekim pokazateljima, što u vojsci i što na terenu, na području BiH i Hrvatske kroz njihove redove prošlo je više od 100.000 ljudi, od kojih oko 98% Srba. Ovdje treba istaknuti i pomoć koju je četničko rukovodstvo upućivalo u ove krajeve iz Srbije i Crne Gore. Sve četničke postrojbe su činile zločine, ali postojale su i posebne postrojbe kojima je to bio i glavni zadatak, od četničkih trojki, i letećih četa do letećih brigada.

14 Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje AISP), Zagreb, Fond: Četnici br. 604; HDA, MVP NDH, kut. 2. i 3.

15 Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Zbornik dokumenata, knjiga 2, I-VI 1942., Split 1982., str. 1124-1140; F. Jelić-Butić, Četnici..., n.dj., str. 87-91.

16 Ivan Košutić, Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu, II dio, Zagreb 1994, str. 177-178.

Iz programskih dokumenata je nedvojbeno da su četnički zločini genocida usmjereni protiv hrvatskog i muslimanskog naroda u cjelini na područjima po njima zamišljene "Velike Srbije". No, treba reći kako su četnički teror i zločini bili usmjereni i prema sudionicima antifašističkog pokreta ili NOP-a, kako se on nazivao, kao i njihovim obiteljima, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, iako su četnici nastojali s vremena na vrijeme i poštediti živote pojedinim uhićenim partizanima i pripadnicima NOP-a Srbima. A također je bio usmjeren i prema onim Srbima koji su na različite načine iskazivali lojalnost prema vlastima NDH. Dvije su glavne metode četničkih zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima. Prva je direktna, kojom se na različite načine fizički uništavaju pripadnici ovih dvaju naroda (ali i drugih), i druga indirektna putem različitih prijetnji, fizičkih i psihičkih zlostavljanja, silovanja žena i djevojaka, te pljački. Fizičkom uništavanju najčešći oblici tih četničkih zločina bili su klanje, vješanje, odsijecanje glave, paljenje, bacanje u jame te ubijanje različitim predmetima, obično uz prethodno mučenje žrtava. Od indirektnih metoda istaknuo bih brojne četničke prijetnje pokoljima Hrvatima i Muslimanima bilo putem letaka, pjesme ili govora, zatim najrazličitija fizička nasilja nad tim žrtvama, od kamenovanja, batinanja, sakaćenja, prebijanja do mučenja glađu i žeđu, poglavito u centralnom četničkom zatvoru-logoru u Kosovu, kraj Knina, ali i u zatvorima pri štabovima korpusa, pa do silovanja žena i djevojaka Hrvatica i Muslimanki, čime ih se htjelo nacionalno i vjerski poniziti.

Ovdje treba ukazati na još dva izuzetno značajna smišljena oblika indirektnog četničkog zločina, a to su pljačke i prisilni prijelazi katolika i muslimana na srpsku pravoslavnu vjeru. Pljačka je imala stravične razmjere i često bila jedna od glavnih motiva pokretanja četnika za akcije. Ona se najviše prakticirala za vrijeme vojnih aktivnosti četničkih postrojbi, ali činila se i u svim mogućim prilikama. Imala je za posljedicu izazivanje gladi i smrti u područjima kroz koje su četnici prošli, te masovni egzodus pučanstva, a što je i bio glavni četnički cilj. Prisilnim prijelazima na srpsko-pravoslavnu vjeru nastojalo se žrtve još više poniziti i kod njih uništiti onu najdublju nit koja ih veže s hrvatskom, odnosno muslimanskom narodnošću.

PROVOĐENJE ČETNIČKOG ZLOČINA GENOCIDA NAD HRVATIMA I MUSLIMANIMA 1941.-1945. GODINE

Ostvarivanje zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima, po iznijetim planovima četničkih vođa i zapovjednika, započelo je odmah iza njihovog donošenja i trajalo sve do kraja rata. Njihov obim je ovisio od četničkih, prije svega vojnih, mogućnosti, rasporedu i jačini suparničkih tabora na dotičnom području. Iz dokumenata se mogu uočiti tri razdoblja u kojima su ti četnički zločini genocida, po broju stradalih, najmasovniji. Prvo je od početka ustanka tj. kraja srpnja 1941. do veljače 1942., drugo od kolovoza do listopada 1942. i treće od siječnja do ožujka 1943. godine. To je razdoblje u kojemu je četnički pokret na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske, vojno najjači, kada je imao najintenzivniju potporu četnika iz Srbije i Crne Gore, ali i svekoliku potporu talijanskog, a manjim dijelom i njemačkog okupatora. Za svako od ovih perioda navest ćemo nekoliko karakterističnih primjera.

A/ Prvo razdoblje (kraj srpnja 1941. - veljača 1942.)

Ovo razdoblje ima dva dijela i to: prvi, od izbijanja ustanka do jeseni g. 1941. kada u ustanku sudjeluju četnici i gerilci zajedno; a drugi započinje kada i diferencijacija na četnički i narodnooslobodilački pokret, odnosno vojnički na četnike i partizane, te se mogu pratiti zločini četničkih postrojbi.

U tome prvom dijelu nakon izbijanja ustanka, u akcijama u kojima zajedno sudjeluju četnici i komunisti, izvršeni su i prvi masovni zločini nad Hrvatima i Muslimanima u BiH i Hrvatskoj. Tako su 27. VII. 1941. i nekoliko dana potom u Bosanskom Grahovu i okolici od ustanika ubijena 62 Hrvata, među kojima 5 žena i 9 djece, s župnikom Antom Gospodnetićem, dok su im kuće i pet sela nakon pljačke spaljeni. Već 2. VIII. je pokolj nekoliko stotina Hrvata, većinom staraca, žena i djece u Krenjuši s okolicom i Vrtočama, također s župnikom Krešimirom Barišićem, pljačka i paljenje kuća, kao i rimokatoličke crkve. Zatim slijedi proboj oko 2.500 Hrvata iz Boričevca i okolice u Bihać, dok je mjesto opljačkano i potpuno spaljeno i nije obnovljeno nakon rata. Tako je prestalo postojati 19 rimokatoličkih župa s desne i desetak s lijeve obale Une, budući da su ostale bez vjernika. Potom je 5. IX. 1941. poklano i stradalo u Kulen Vakufu i okolici do 3.000 Muslimana i stotinjak Hrvata, a mjesto opljačkano i potpuno spaljeno. U Varcar Vakufu i okolici također su ubijena 44 Muslimana i 12 Hrvata a u Glamoču i okolici 45 Muslimana i 2 Hrvata. I kraj Sanskog Mosta su ustanici "ubijali muslimane i Hrvate seljake, pa i njihovu obitelj - žene i

djecu".¹⁷ Slično je bilo i na drugim područjima. Tako su "oslobođena područja" ubrzo oslobođena i od Hrvata i Muslimana koji su ih morali napustiti, kako ne bi bili zaklani i pobijeni, a njihove kuće i sela opljačkana i spaljena. Ubrzo se u Bihaću, Jajcu, Kninu, Sanskom Mostu, Prijedoru, Livnu i drugim gradovima slila rijeka od oko 50.000 izbjeglica. Udio četnika i njihovih simpatizera u ovim zločinima je najčešće bio dominantan. I u istočnoj Hercegovini po partizanskim dokumentima izvršeni su pokolji civilnog pučanstva od ustanika, uz pripomoć onih iz Crne Gore i to u Avtovcu 28. VI. 1941. zaklano 47 Muslimana, u Berkovićima (Dabru) 28. VIII. zaklano preko 300 Muslimana, uglavnom žena i djece, koji su bačeni u jame, većinom jamu "Čavkaricu". Po dokumentima vlasti NDH taj je broj višestruko veći. Stradao je i dio Hrvata, dok su iz cijele istočne Hercegovine potekle kolone izbjeglica u susjedne gradove, poglavito Čaplinu, Mostar te Dubrovnik. Mnoge kuće i sela su nakon pljačke spaljena. I u istočnoj Bosni, gdje se od početka ustanka pojavljuju četnički odredi, osnovani i pomagani od onih iz Srbije, zabilježeni su prvi pokolji muslimanskog pučanstva u Mededi i Koraju, u listopadu i studenom 1941. s nekoliko stotina zaklanih i ubijenih.¹⁸

Budući da snage NDH nisu uspjele ustanak ugušiti i spriječiti njegovo dalje širenje, to su intervenirale talijanske i njemačke okupacijske snage. Talijani zaposjedaju II. i III. zonu, a i Nijemci dovlače nove snage. Talijani omogućavaju organiziranje, povezivanje i opskrbu četničkih postrojbi od Srbije do Slovenije, te one započinju organizirano i planski sa zločinima genocida prema Hrvatima i Muslimanima. Tako su četnici u okolici Knina i na tromedi uz teror prema hrvatskom pučanstvu 7/8. X. 1941. u Donjem Erveniku zaklali 7 Hrvata; 3. VII. 1941. su naredili "da se moraju svi katolici u selu Štikovu pokrstiti i preći u Srpsku vjeru", a 16 dana kasnije u napadu su zaklali 11 mještana Hrvata i 1 oružnika ubili; potom su 11. XII. u selu Velika Plana, kraj Lovinca zaklali 6 Hrvata, a prije toga su 29. IX. 1941. uhitili 44 Hrvata iz Brotnje kod D. Lapca te ih zaklali. Većina zaklanih bile su žene i djeca. To je prouzročilo novi val izbjeglih Hrvata.¹⁹

Od prosinca 1941. pa do veljače 1942. izvršeni su mnogi masovni pokolji nad Muslimanima od strane četnika u istočnoj Bosni i Hercegovini, gdje su im Talijani predali vlast. Tako je u Foči i Goraždu, po izjavi četničkog zapovjednika, ubijeno 5.000 Muslimana, a ubijeno je i stotinjak Hrvata. Istodobno je na području Srebrenice ubijeno oko 1.000, Vlasenice 2 do 3.000, Rogatice do 1.000 i Višegrada više od tisuću zaklanih, pobijenih i spaljenih Muslimana. Slično je bilo i u okolici Nevesinja gdje su također Muslimani klani i ubijani, a zapaljeno pet sela. Većina žrtava je mučena, a žene i djevojke silovane, dok su mnogi zaklani i ubijeni bacani u Drinu od Foče do Ustiprača. Nakon pljačke, mnoge su kuće i neka sela spaljena, a spaljene su i mnoge džamije, od kojih samo u Foči tri. Tisuće izbjeglica je pohitalo prema Sarajevu, Tuzli i drugim okolnim gradovima, tako da ih se broj u cijeloj NDH popeo na 100.000, većinom radi četničkog terora i zločina. Dolazak partizana u to područje onemogućilo je privremeno dalje četničke zločine, ali je omogućio mnogim četnicima prelazak u partizane, bez kazni za počinjene zločine.²⁰

B/ Drugo razdoblje (kolovoz-listopad 1942.)

U ovome razdoblju opet će najveći četnički zločini genocida biti učinjeni u istočnoj Bosni i Hercegovini, ali i u drugim krajevima. Četnici su zauzeli Foču, 19. VIII. 1942., u kojoj se nalazilo oko 8.000 Muslimana, što mještana što okolnih izbjeglica. Oko 5.000 njih je uspjelo pobjeći prema Sarajevu, manje grupe su se posakrivala, dok su svi ostali uhvaćeni i pobijeni. Jedan od preživjelih izjavljuje: "... Čim su Foču zauzeli četnici, pohvatali su i poubijali sve muškarce muslimane kao i jedan veliki broj žena i djece, dok su skoro sve djevojke i mlade žene silovali. Ostalo je živo svega 11 skrivenih muškaraca. Trgovine i kuće do kraja opljačkane, a neke od njih zapaljene". Isti navodi "oko dvije tisuće nevinih žrtava". Četnički zapovjednik P. Bačović 5. IX. 1942. izvještava D. Mihailovića da je u Foči poginulo "... 1.200 ustaša u uniformi i oko 1.000 kompromitovanih muslimana, dok smo mi imali četiri mrtva i pet ranjenih... Imali smo ogromni plen. Naš je cilj bio da osiguramo vezu sa Srbijom i to smo postigli".²¹

17 Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, Tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini 1941., Beograd 1951., str. 27, 527-528 i 735; Odmetnička zvjerstva..., n.dj., str. 38-43, 78-81, 84, 91-94 i 97-98; Ante Mile Krvavica, Svjedok sam četničkih zločina u Grahovu, "Slobodna Dalmacija" 10. VIII. 1995.

18 Zbornik, Tom IV, knj. 1, n.dj., str. 159, 221, 222, 445-447, 517, 525-526; Odmetnička zvjerstva..., n. dj., str. 81, 86-87, 94-95, 98, 99, 112-114.

19 HDA, Ustaša - HOP, kut. 11; Glavno zapovjedništvo oružništva NDH, kut. 2.

20 HDA, ZKRZ Zh, kut. 21 i 647; V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 61-144; Odmetnička zvjerstva..., n.dj., str. 43-51, 81, 85-86, 88, 90, 93-94, 100-108, 112 i 114.

21 V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 193-196.

Od 29. VIII. do 4. IX. 1942. grupa od oko 1.000 istočnohercegovačkih četnika je za vrijeme talijanske vojne operacije "Albia" protiv partizana na Biokovu izvršila masovnu pljačku, palež i zločine nad tamošnjim civilnim hrvatskim pučanstvom. Tako je samo na području velike župe Cetine (u mjestima Raščani, Župa (biokovska), Kozica i Dragljani) zaklano, strijeljano i spaljeno oko 160 Hrvata, među kojima i tri svećenika i to: Ivan Čondić, Josip Braenović, kojemu su odsjekli glavu, i Ladislav Ivanković. Baćović je 5. IX. 1942. o toj "kaznenoj ekspediciji" izvijestio D. Mihailovića da su četnici pobili više od "1.000 ustaša", a da sami nisu imali "ni jednog mrtvog i ranjenog", da su na tome putu od Ljubuškog do Vrgorca "oderali živa tri katolička svećenika", ubijali "sve muškarce od 15 godina na više", te da "17 sela je potpuno spaljeno" nakon čega su južno od Makarske s pjesmom i srpskom zastavom "došli na obalu našeg Jadrana gde su na obali poboli našu zastavu". Od svibnja do rujna 1942. u istočnoj su Hercegovini četnici, na osnovi sporazuma s Talijanima, preuzeli vlast, osim gradova, te pobili nekoliko stotina Hrvata i Muslimana, nakon čega je uslijedilo masovno iseljavanje hrvatskog i muslimanskog pučanstva s lijeve obale Neretve. U ovom periodu taj egzodus je bio većinom s područja stolačkog kotara na kojemu od "oko 28.000 katolika i muslimana", osim nekoliko obitelji u samom Stocu nije ostao ni jedan Hrvat i Musliman, kaže se u jednom četničkom dokumentu. U tijeku talijanske vojne operacije protiv partizana na prozorskom području u listopadu 1942., četnici su najprije na mostarskom području ubili oko 200 Hrvata i Muslimana, a zatim na prozorskom ubili, zaklali, bacili u vodu ili jamu 1.716 ljudi, od kojih su 340 bili Muslimani, a ostalo Hrvati civili, dok su u povratku na konjičkom kotaru ubili dvadesetak Hrvata, opljačkavši kuće i sela i mnoge zapalivši. Baćović je brzojavom 23. X. 1942. izvijestio D. Mihailovića: "U operacijama Prozor zaklano je preko 2.000 Šokaca i Muslimana. Vojnici se vratili oduševljeni".²²

Istodobno i na području sjeverne i srednje Dalmacije četnici su u režiji Talijana i pod njihovim okriljem učinili više zločina genocida nad Hrvatima. Tako su početkom listopada 1942. na području velike župe Cetina, predvođeni vojvodom M. Rokvićem u selima Gata, Naglice, Cislja, Ostrvica, Zvečanj, Dugopolje, Kolenice, Srijani i Dolac Gornji pobili oko 200 Hrvata, a nakon pljačke mnoge kuće zapalili. Kako su Talijani zabilježili: "Poklane su većinom starije osobe, žene i djeca koje nisu imale nikakve veze s partizanima". Svatko je zaklan tamo gdje je i uhvaćen. Četnici su usput pjevali: "Nama Petar iz Londona piše: 'oj Hrvati, nema vas više'. Zatim su Đujićevi četnici 21. X. 1942. u Biteliću, kod Sinja, u režiji Talijana ubili 29, a u Otišiću 6 Hrvata, zapalivši pritom 220 hrvatskih kuća. Po izvješću talijanskog generala Berardija iz Knina "svaki katolik je mučen i zaklan, a poslije je većina lešina izmrcvarena na najgrozniji način", ali nije reagirao. Đujić je brzojavom izvijestio D. Mihailovića: "Moji su klali sredi!" I Medački četnici su 3. X. 1942. ubili petoricu Hrvata iz Ribnika. Svi dokumenti pokazuju da su u ovim pokoljima stradali civili, što se vidi i po četničkim gubicima, a isti su imali za posljedicu novi val izbjeglih Hrvata iz ovih područja prema moru i dalje u unutrašnjost NDH.²³

C/ Treće razdoblje (siječanj-ožujak 1943.)

Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u ovom razdoblju poklapaju se s operacijama Nijemaca i Talijana protiv snaga NOP-a na širem području NDH sa sjedištem u Bihaću, koje započinju 20. I. 1943. U njima sudjeluju i četnici s područja NDH, Crne Gore i Srbije. To će oni iskoristiti za već otprije planirano čišćenje Muslimana i Hrvata. Tako su od 3. I. do 7. II. 1943. očišćeni Muslimani s područja kotareva Čajniče, Foča i Pljevlja. O tome je četnički zapovjednik P. Đurišić izvijestio svoju Vrhovnu komandu 13. II. 1943. Tu stoji: "Sva muslimanska sela u tri pomenuta sreza su potpuno spaljena tako da nijedan njihov dom nije ostao čitav... Za vreme operacija se pristupilo potpunom uništavanju muslimanskog življa bez obzira na pol i godine starosti.

Naše ukupne žrtve su bile 22 mrtva, od kojih 2 nesretnim slučajem i 32 ranjena. *Kod muslimana oko 1.200 boraca i do 8.000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece*".²⁴ Čišćenje je nastavljeno i u Sandžaku. Po njemačkom generalu Lutersu cilj ovih četničkih akcija je "istrebljenje muslimanskog dijela naroda naročito u Sandžaku i u Hercegovini", jer taj "klin muslimanski između Srbije i Crne Gore mora konačno da nestane". Istodobno on svom Glavnom stanu piše: "Treba baš istaknuti

22 HDA, ZKRZ Zh, kut. 21 i 647 i MVP NDH, kut. 3; AISP, Fond: NDH, inv. br. 33.215 i Fond: Četnici br. 294/1; V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 196-198. i 233.

23 HDA, ZKRZ Zh, kut. 21 i 647; Hrvatski državni sabor, kut. 2; AISP, Fond: Četnici br. 294/2; NOB u Dalmaciji 1941.-1945., ZD, knj. 4, Split 1985, str. 13; J. Popović, M. Lolić, B. Latas, Pop izdaje, Zagreb, 1988., str. 169-170.

24 V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 330-332.

kao osobinu četničkog vojevanja njihovo napadanje nenaoružanoga i slaboga neprijatelja... Klanje bespomoćnih žena i djece (muslimana) za četnike je po sebi razumljivo, časno i hrabro djelo, a izvršioi se smatraju junacima". To je potvrdio i četnički vođa D. Jevđević iz toga vremena kada su oni "koji su bili junaci u pljačkanju i klanju žena bili su kukavice čim je prva puška pukla", bježeći 30 km pred hrvatskim partizanima iz Dalmacije.²⁵ Upravo su porazi četnika od partizana na Neretvi, a potom na Drini, gdje je doprinos hrvatskih partizana bio najznačajniji, utjecali da njihovi planovi uništenja Muslimana i Hrvata dožive slom. Po njemačkim provjerenim podacima s područja svoje zone, u šest istočnobosanskih i četiri srednjobosanska kotara, do toga vremena poginulo je 32.800 Hrvata i Muslimana, od kojih prvih 8.400 a drugih 24.400. One male preostale skupine Muslimana četnici su početkom ožujka prisilili da prijeđu s islamske na srpsku pravoslavnu vjeru, kao što je bio slučaj u selima kraj Foče i to Podpeću i Viskoču.²⁶

Istodobno su krajem siječnja 1943. i četnici u Dalmaciji, iskoristivši odsutnost jačih partizanskih snaga, krenuli u akciju ubijajući u selima Kijevo, Kosori, Maovice, Vrlika, Ružić, Otavice, Gradac i Kričke više od 100 Hrvata, silujući žene i djevojke, a sve pod parolom "pali i kolji sve što je katoličko". Tada su starca Niku Blaževića od 68 g. živog nabili na kolac i pekli na vatri dok nije umro, a u Otavicama Iliju Meštrovića, starca od 86 g., strica glasovitog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića, bacili živa u njegovu zapaljenu kuću i tako usmrtili. Već 1. II. 1943. D. Mihailović je izvješten: "U Kijevu i Vrlici Bačović streljao 55, a u Maovicama i Otavicama Đujić 48 ustaša". Potom su 3. i 4. II. 1943. hercegovački četnici na području Imotskog i okolnih sela zaklali i ubili 32 Hrvata, pljačkajući i uništavajući imovinu, paleći kuće, silujući djevojke i žene. U tim akcijama stradali su samo Hrvati civili, koji su za četnike svi ustaše, a niti jedan Srbin, kao ni jedno selo nastanjeno Srbima. Posljedica je opet samo u Sinju oko 3.000 izbjeglih Hrvata.²⁷

U svezi s vijestima o stravičnim pokoljima Muslimana pod vodstvom D. Mihailovića britanska vlada mu je 1. V. 1943. skrenula pozornost da bi četničko vodstvo trebalo "ublažiti stav" prema Muslimanima, dok ga je C. de Gaulle, ubrzo potom, odlikovao francuskim ratnim križem i nekoliko drugih četnika, na njihovo veliko zadovoljstvo.²⁸

Treba istaknuti da su Hrvati i Muslimani antifašisti, aktivisti, borci i sudionici NOP-a bili gotovo bez izuzetka ubijani ukoliko su bili zarobljeni od četnika. Tako je samo Dinarska četnička divizija od 25. V. do 15. VI. 1942. u borbi s partizanima izbrojila "preko 500 partizanskih leševa, većinom Hrvata". Nešto kasnije 1942. kraj Rujišta četnici su uhitili 23 partizana Hrvata i strijeljali ih, za što su od Talijana dobili nagradu od 10.000 lira, koji su ih i na ovaj način poticali na zločine. U izvješću vojvode Đujića D. Mihailoviću od 21. XII. 1943. navodi se da je u borbama s partizanima zarobljeno njih 140, od kojih su 7 bili Srbi, a ostalo Hrvati. Srbi su pušteni a Hrvati svi poklani i bačeni u jamu. U to vrijeme i zapovjednik Podrinjske četničke brigade u svom izvještaju uz ostalo piše: "streljao sam 5 partizana jer su bili Turci..." (tj. Muslimani, op. Z.D.). Iz drugih dokumenata se vidi da su to većinom bili predstavnici raznih antifašističkih organizacija NOP-a te ranjenici, bez dovoljne vojne zaštite, što su četnici koristili.²⁹

I izvan ovih razdoblja, pa sve do kraja rata četnici su činili i dalje brojne pljačke, zlostavljanja i ubojstva Hrvata i Muslimana, gdje god im se pružila prilika. Spomenut ćemo samo neke od tih zločina. Tako su četnici 7. VI. 1943. u općini Brnjic poklali 42 Muslimana, nakon čega je u Zenicu pobjeglo 1.060 muslimanskih izbjeglica. Dalmatinski četnici su u veljači 1944. u selima Dubrava, Danilo, Radonići i Goriš ubili 30 Hrvata, a u prominskom selu Nečmen 4. IV. ubili 10 Hrvata i na području Skradina 12. IX. 1944. ubili 27 Hrvata, te u prosincu 1944. u Bribiru, Grižanima i Tribalju, kod Crikvenice ubili 32 Hrvata, zapalivši 70 kuća i bibrirsku crkvu. U svibnju 1944. četnici su u Goraždu poklali oko 50 Muslimana, zapalivši 2 džamije. U sjeveroistočnoj Bosni trebavski četnici su 8. X. 1944. u selima Tramošnica, Turić, Liporašće i Srednja Slatina ubili 25 Hrvata, potom 3. I. 1945. u selima Kladari i Carevac "uhvatili, silovali i postrijeljali 27 žena i djevojaka" Hrvatica, a 10 dana potom su izvršili pokolj Hrvata u selu Pećniku. Rogatički četnici su 21. XII. 1944. u selu Vinograd ubili 23 Muslimana. Samo na području rogatičkog kotara do

25 HDA, ZKRZ GUZ br. 2549/46, kut. 91 i 647; AISP, Fond: Četnici br. 445.

26 Bogdan Krizman, Pavelić između Hitlera i Musolinija, Zagreb 1980., str. 581.584; HDA, ZKRZ Zh, kut. 647; V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 351.

27 HDA, Hrvatski državni sabor, Predsjednički spisi br. 211/8, 1943., kut. 2; NOB u Dalmaciji 1941.-1945., n. dj., knj. 5, str. 144, 658, 697-698; AISP, Fond NDH, inv. br. 6.432; Zbornik, Tom XIV, knj. 2, Beograd 1983., str. 167.

28 AISP, Fond NDH, S 1256, kut. 517; V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. 357.

29 Zbornik, Tom XIV, knj. 1, n.dj., str. 422; knj. 3, Beograd 1983., str. 204-205; J. Popović, M. Lolić i B. Latas, Pop izdaje..., n.dj., str. 123-124; V. Dedijer i A. Miletić, Genocid..., n.dj., str. XXVIII.

lipnja 1944. bilo je spaljeno 3.677 domova i ubijeno 4.635 Muslimana (među kojima i mali broj Hrvata) od strane četnika.³⁰

Četnici su na kraju rata vojnički poraženi ali je mnogima tijekom rata omogućeno, najčešće nakon zarobljavanja, da "dobrovoljno" stupe u partizane, što je iskoristilo njih više od 80% čime su, gotovo u pravilu, bili amnestirani od zločina. Tek je nekolicini suđeno za zločine. Tako im se mnogima posredno pružila prigoda planiranja odmazde koju su tijekom rata stalno isticali a najčešće pjesmom: "Oj Hrvati, al' ćemo Vas klati, kad se Pero iz Londona vrati", iako im se kralj nije vratio. Posebno je to došlo do izražaja tijekom završnih operacija nakon predaje kod Bleiburga, ubojstvima, strijeljanjima i stradanjima na brojnim križnim putevima, u logorima i stratištima pripadnika hrvatskih oružanih snaga i vlasti NDH te civila širom tadašnje Jugoslavije, dakle Hrvata i Muslimana. Što se tiče broja četničkih žrtava genocida među Hrvatima i Muslimanima tijekom rata 1941.-1945. on još dosada nije utvrđen. Najnovija demografska istraživanja daju moguću stvarni gubitak Hrvata od oko 200.000 a Muslimana oko 100.000 na području NDH, tj. onih koji su ubijeni. Prema V. Žerjaviću, od toga na moguće četničke žrtve genocida otpada 32.000 ubijenih Hrvata (u Hrvatskoj 20.000 a u BiH 12.000) i 33.000 ubijenih Muslimana.³¹ Mnogima se ova Žerjavićeva brojka čini premalena, poglavito zbog već raširenih procjena u izvorima i literaturi. Smatram da je i to moguće dok će buduća istraživanja, koja su u tijeku, moći dati konkretnije brojčane podatke ovih četničkih zločina genocida.

ZAKLJUČAK

Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941.-1945.) nisu bili slučajni, već su planirani i bili sastavnim dijelom vojnih i političkih ciljeva četničkog pokreta. Oni imaju izvorište u shvaćanjima velikosrpskih nacionalista i ekspanzionista kojih je četnički pokret tijekom rata bio najekstremniji, najorganiziraniji i najoperativniji dio. Po njima su i izvan Srbije okolna nacionalna i povijesna područja drugih naroda srpska, jer u njima ima Srba, bez obzira na broj, ali i ona gdje ih nema a Srbi ih iz geostrateških ili drugih razloga smatraju srpskima. Tako su Bosnu i Hercegovinu u cjelini i najveći dio današnje Republike Hrvatske smatrali srpskim, i nastojali ih "očistiti" zločinima genocida od tamošnjih Hrvata i Muslimana, većinskog pučanstva, i uključiti u srpsku etnički čistu državu "Veliku Srbiju". Upravo stalno zalaganje četničkog pokreta za uspostavu te i takve "Velike Srbije", na navedenim područjima, je stvarni uzrok četničkog terora i zločina genocida, a ne religiozne i nacionalne raznolikosti, kao niti teror i kontrateror, kao što neki misle i pišu, a što su samo formalni razlozi. Ova svoja genocidna shvaćanja četnici su iskazali u svim prigodama brojnim dokumentima, zemljovidima, govorima, izjavama i praksom uoči i tijekom, a na žalost i nakon Drugoga svjetskoga rata. Tijekom toga rata oni su s osloncem i pod okriljem najprije talijanskog, a potom i njemačkog okupatora, te podršku izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije kao i V. Britanije i SAD-a, pokušali, putem četničkih postrojbi, ostvariti svoje genocidne planove. Zato uz četnike i svi naprijed navedeni čimbenici snose svoj dio odgovornosti za njihove zločine. Tako su, kao što smo dijelom pokazali planski "čišćena" od Muslimana i Hrvata mnoga područja Bosne i Hercegovine i Hrvatske, od Srbije i Crne Gore do Slovenije, po četnicima. Svugdje gdje su stizale četničke postrojbe izvršeni su stravični zločini i ovisili su jedino od odnosa snaga i okolnosti na datom području, ali i šire u NDH, Europi i svijeta. Rezultat toga je spaljeno i razoreno oko 300 sela i gradova, više muslimanskih džamija i katoličkih crkava i drugih povijesnih i kulturnih spomenika, uz desetke tisuća ubijenih Hrvata i Muslimana. Među njima je okrutno ubijeno 67 muslimanskih imama i hafiza te 52 katolička svećenika, te nekoliko časnih sestara od kojih su najpoznatije tzv. drinske mučenice, njih pet iz samostana na Palama, koje su četnici pred Božić 1941. doveli u Goražde i nakon mučenja poklali i bacili u Drinu.³² Četnički pokret nije mogao svoje genocidne namjere i provesti jer nije raspolagao s dovoljnim vojnim postrojbama. No, po meni, glavni je razlog samoorganiziranje obrane i oružanog otpora hrvatskog i muslimanskog naroda, koji se tako na mnogim mjestima zaštitio od još tragičnijih četničkih zločina, ali i doveo do njihovoga vojničkog poraza. Nakon rata g.1945. propuštena je prilika da svi četnički zločinci i pred sudom odgovaraju za svoje zločine genocida nad Muslimanima i Hrvatima i njihovim povijesnim, sakralnim i kulturnim spomenicima. Dapače, mnogima je pod novim znakom (zvijezdom?) pružena prilika da s tim zločinima i nastave.

30 HDA, ZKRZ GUZ kut. 21 i 647, Ustaša-Hop, kut. 4; AISP, Fond NDH, kut. 235, 493 i 532; NOV-179/410; KP-309/3064.

31 Tabelarni pregled četničkih žrtava profesora Žerjavića u posjedu autora, te mu se ovom prigodom zahvaljujem.

32 Vidi: Massacre of Croats in Bosnia-Herzegovina and Sandžak, Hrvatski islamski centar, Toronto 1978; A. Beljo, Yu-genocid, n.dj., str. 19-29; Anto Baković, Stradanje crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu, Zagreb 1994.

HRVATSKA U EUROPI NA KRAJU DRUGOGA SVJETSKOGA RATA

Izbor ove teme povodom 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije ima svoje puno opravdanje, jer je odnos Hrvatske i Europe i vice versa vječno bio, jest i bit će najodsudniji čimbenik naše prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Analiza tog odnosa u momentu završetka II. svjetskog rata nailazi na gotovo nepremostive metodološke prepreke jer se skoro uopće ne može odrediti što su tada bili Europa i Hrvatska.

Što se Europe tiče, povijesne je činjenica da ona kao politički, idejni, kulturološki, duhovni i civilizacijski entitet uopće nije postojala. Ona je 1945. godine završila međusobni gotovo šesto-godišnji rat u kojem je pokopala oko 50.000 milijuna ljudi. Dvije najveće europske nacije - ruska i njemačka - su u četverogodišnjem ratu 1941. - 1945. izgubile i to, prva, oko trideset milijuna ljudi, a druga oko šest milijuna vojnika. Pri svemu tome, Njemačka je morala prihvatiti i oko četrnaest milijuna njemačkih izbjeglica i prognanika. U tom ratu samouništenja u Europi postojale su tri Europe: demokratska, nacifašistička i komunistička. Demokratska i komunistička Europa stvorile su antifašističku koaliciju protiv sila Trojnog pakta. Toj koaliciji su se priključile SAD i mnoge države našeg planeta. Međutim, odmah nakon II. svjetskoga rata ta se koalicija raspala na dva antagonistička bloka: istočni na čelu sa SSSR-om i zapadni na čelu sa SAD-om. Zapad je uspio oporaviti poražene zemlje Trojnoga pakta koje su se nakon katarze osovile na načelima tržišnog gospodarstva i parlamentarne demokracije. Tako su umjesto tri stvorene dvije Europe: demokratska i komunistička. Prema tome, sve do danas Europa se trajno nalazila u stanju totalne podijeljenosti i sukobljavanja.

I Hrvatska je izišla iz II. svjetskog rata tako tragično i duboko podijeljena da se može govoriti da je u jednom momentu riječ o tri Hrvatske: antifašističkoj, pronacionalističkoj i onoj trećoj koja nije pristala ni uz politiku boljševičke ljevice ni uz proustašku desnicu, već je bila privržena onom tipu demokracije koji se razvijao u zapadnoj Europi. Nažalost, ovu treću Hrvatsku porazile su one druge dvije radikalne, iako su bile u međusobnom krvavom sukobu.

Kada govorimo o odnosu Europe i Hrvatske polazimo od konstatacije da je u ovom stoljeću Hrvatska bila ugrožena od sljedećih sila: prvo, od njemačkog hegemonističkog imperijalizma, koji se u II. svjetskom ratu pojavio u obliku takozvanog "novog tisućgodišnjeg europskog poretka" po kojem bi hrvatski narod, kao i drugi narodi, morao služiti Velikoj Njemačkoj; drugo, od talijanskog imperijalizma koji je u oba svjetska rata vrlo tvrdo nasrtao na jadranski dio Hrvatske; treće, od mađarskog posezanja za dijelom Hrvatske (Medimurje i Baranja) i četvrto od velik-osrpskog hegemonizma, koji je od balkanskih ratova prenio težište svog nadiranja prema zapadu, to jest direktno prema Hrvatskoj koju je trebalo držati pod kontrolom u okvirima Jugoslavije, ali aneksijom njenog velikog dijela u slučaju raspada Jugoslavije. Dakle, Hrvatska je bila ugrožena idejama, koncepcijama i planovima stvaranja Velike Njemačke, Velike Italije, Velike Mađarske i Velike Srbije, naravno, sve ovo u različito vrijeme i od različitih snaga. U takvoj Europi, Europi antagoniziranoj ratovima tijekom gotovo čitavog 20. stoljeća, iluzija je bila nadati se mogućnosti stvaranja slobodne, nezavisne i demokratske Hrvatske. Povijesni razvoj i Europe i Hrvatske u 20. stoljeću išao je drugim putom.

1. DVIJE OPASNOSTI ZA HRVATSKU U II. SVJETSKOM RATU: VEZIVANJE ZA NACIFAŠISTIČKE DRŽAVE I OBNOVU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

U kontekstu naše teme povijest agresije dvaju totalitarnih globalnih ideologija nacifašističke i boljševičke, - koje su s jedne strane nasrtale ne građansko - demokratske snage u svim, prije svega u svojim zemljama, a s druge strane na nacionalne slobode ostalih, posebno malih naroda. U sudaru tih snaga hrvatski narod je protiv svoje volje bio uvučen u pakao opće konflagracije, što nije mogao izbjeći; kako zbog svog geopolitičkog položaja tako i zbog svojih nacionalnih antagonizama koji se nisu mogli smiriti bez borbe, pa i one koja je završavala porazom.

Ako hrvatsko pitanje stavimo u kontekst europske povijesti, povijesti "stoljeća zla", kakvo je bilo ovo stoljeće, posebno II. svjetski rat, onda se, sa stajališta budućnosti Hrvatske nakon tog rata, može konstatirati da je hrvatski narod bio izložen dvjema smrtnim opasnostima. Jedna je dolazila iz vezivanja s Hitlerovom Njemačkom i njenim satelitima, a drugu opasnost je nosila moguća obnova Kraljevine Jugoslavije.

Hitlerova Njemačka i Musollinijeva Italija jesu instalirale NDH, ali ne zato da ona bude slobodna, nezavisna i demokratska država, već zato da bude uključena u njihov ratni i gospodarski stroj. Velika većina hrvatskoga naroda bila je svjesna toga cilja nacifašističkih država, kao što je bila i svjesna da se po svaku cijenu mora izbjeći da čin postojanja NDH ne dovede Hrvatsku među poražene zemlje II. svjetskog rata zajedno sa silama osovine. Malo je tko u Hrvatskoj vjerovao da Njemačka sa svojom saveznicom Italijom može poraziti takve velesile kao što su bile SSSR, SAD, Velika Britanija i druge, koje su se udružile u Velikoj antifašističkoj koaliciji koja je imala potporu gotovo svih zemalja našeg planeta. Pa ipak, našoj historiografiji još ostaje zadaća da znanstveno objasni kako je bilo moguće da neki povjeruju u tisućgodišnji "novi poredak" koji će pasti za svega pet godina.

Druga moguća opasnost po Hrvatsku u II. svjetskom ratu dolazila je od moguće obnove Kraljevine Jugoslavije, što je čak i u doba savezničke konferencije u Teheranu u studenom 1943. izgledalo neizbježno. Paradoksalno je da je ova opasnost bila "legimitimirana" ratnim ciljevima antifašističke koalicije. Radi se, naime, o tome da su sile te koalicije među svoje ratne ciljeve uključile i obnavljanja svih onih europskih država koje je Hitler razbio pa prema tome i obnavljanje Kraljevine Jugoslavije, bez obzira na otpor bilo kojeg naroda te bivše države, u ovom slučaju bez obzira na činjenicu da je hrvatski narod unisono bio protiv obnove velikosrpske Jugoslavije. A opasnost s te strane dokazana je činjenicom da je izbjeglička velikosrpska vlada u Londonu četiri godine ne samo odbijala Krnjevićev zahtjev za priznanje Banovine Hrvatske, već je planirala anektirati veliki dio Hrvatske u sastav Velike Srbije sve do poznate linije Virovitica - Karlovac - Karlobag. Taj plan je trebao ostvariti Draža Mihailović sa svojom "Jugoslovenskom vojskom u otadžbini" (četnici).

Na prvi pogled obje ove opasnosti bile su oštro odvojene. Međutim, stvari ne stoje tako. Obje opasnosti su bile uzročno - posljedično povezane. Radi se, naime, o tome da bi se šansa velikosrpskog pokoravanja Hrvatske nakon II. svjetskog rata povećala utoliko ukoliko bi Hrvatska bila više privržena silama osovine, jer bi se u tom slučaju smatrala kvislinškom zemljom. I obratno. Ukoliko se hrvatski narod u ratu više svrstavao u redove antifašističke koalicije utoliko je jačalo pravo hrvatskoga naroda da ostvari svoje nacionalne interese. U tom smislu je planovima velikosrpskih snaga odgovarala unutrašnja i vanjska politika režima NDH.

Svijest o povezanosti navedenih dviju opasnosti po Hrvatsku imali su kako hrvatski komunisti tako i vode, aktivisti i golema većina članova i simpatizera HSS-a. Te svijesti bilo je čak i u institucijama NDH, naročito u drugoj polovini rata. Iz takve svijesti mogla se oblikovati ratna koalicija KPH i HSS. To je nažalost onemogućila s jedne strane ideološka zaslijepljenost KPH, kojom je upravljao Polit-biro KPJ, a s druge strane i politička pasivnost HSS-a, koja je očekivala spas od zapadnih zemalja.

Dakle, hrvatski nacionalni interes u II. svjetskom ratu bio je: sudjelovati u borbi protiv nacifašizma ne samo zato da Hrvatska sebi osigura dostojno mjesto među budućim sigurnim pobjednicima, već i zato da se tom borbom i samo njome istodobno razbiju velikosrpske hegemonističke snage koje su radile o glavi Hrvatskoj. Svijest o tom dvostrukom cilju je bila razvijena u narodu i upravo iz nje su se pojavljivali impulsi o nužnosti kompromisa sukobljenih aktera u Hrvatskoj.

2. NEUSPIO POKUŠAJ OBJEDINJAVANJA ANTIFAŠISTIČKIH SNAGA U HRVATSKOJ 1943/44. INTERVENCIJA POLIT-BIROA KPJ U POLITIČKI ŽIVOT FEDERALNE HRVATSKE

Polazeći od činjenice da je i HSS bila antifašistička demokratska politička snaga, izrazito orijentirana prema zapadnim saveznicima mogla se očekivati njena koalicija s KPH. Tijekom 1941. KPH je pozivala lidere HSS-a na zajedničku borbu protiv fašizma. HSS je tada odbijala pozive KPH, što se lako može razumjeti. HSS je načelno bila protiv rata, posebno u to doba kada je Njemačka bila na vrhuncu svoje moći. Oružana borba sve do završne faze velikoga rata bila bi opasna avantura. Budući do sporazuma nije došlo, KPH je 1942. godine pokrenula žestoku propagandu protiv V. Mačeka, optužujući ga kao glavnog kočničara partizanskog rata protiv NDH i okupatora. Tako se V. Maček našao na udaru KPH, koja ga je optužila za kolaboraciju s tim režimom. Pod takvim okolnostima KPH je nastavila s ranije utvrđenom orijentacijom stvaranja fronte "odozdo" - pridobivanjem pristaša HSS-a za KPH u NF, zatim angažiranjem pojedinih istaknutijih HSS-ovaca u cilju stvaranja paralelne HSS kao u biti stranke koja bi bila satelit KPH. Vodstvo stranke - Maček i ostali - i to, dakako, nije moglo prihvatiti ni iz političkih, ni iz ideoloških razloga. Prekretnica u sveukupnom ratnom zbivanju nastala je u ljeto 1943. godine. tada je već bilo očigledno da će sile Trojnog pakta biti poražene. Crvena armija je počela ofenzivne operacije pred kojima se Wehrmacht povlačio. Britanci su očistili sjevernu Afriku i izvršili "skok" na Italiju. I na tlu bivše Jugoslavije nastala je prekretnica - Saveznici su odbacili četnike - "Jugoslavensku vojsku u otadžbini" - a partizanskoj vojsci maršala Tita de facto su priznali status savezničke vojske. Ovakav razvitak ratne situacije prisilio je sve aktere hrvatske drame da brže traže rješenje za kraj rata i poslijeratne pozicije. U ljeto 1943. vrilo je i u Zagrebu i u političkom centru partizanske Hrvatske (već koncipirane buduće federalne republike u okviru nove Jugoslavije).

Na ratnoj sceni Hrvatske bila su tri aktera: KPH, HSS i NDH. Odnos snaga se mijenjao gotovo iz dana u dan. Režim NDH je praktično već postojao gubitnikom. HSS je još imala potencijalno znatnu političku moć, ali se ona topila, s jedne strane zato što su njene organizacije bile pasivne, a s druge strane zato što se stranka podijelila na frakcije - lijevu, desnu i medijalnu, koja je bila pod vodstvom Mačeka. Snaga i moć KPH je svaki dan jačala: partizanska vojska pod GŠH krajem 1943. imala je oko 100.000 boraca, što znači 1/3 svih snaga na tlu bivše Jugoslavije. Od toga više od polovine bilo je u primorskom pojasu (53.000). Drugi izvor njene snage bila je politička vlast. Cijela Hrvatska, čak i dijelovi pod jakom kontrolom vlasti NDH, bila je pokrivena mrežom NOO-a, novim organima vlasti. Treći izvor snaga bio je u rastućem legitimitetu. Naime, vrlo vještoom političko-propagandnom djelatnošću KPH je uspjela uvjeriti široke slojeve da ona gradi državu Hrvatsku, doduše u sastavu Jugoslavije, ali ipak državu, da time ide radikalnije od predratnog HSS-a, zatim da stvara društvo socijalne pravde na učenju braće Radića, i da se bori protiv obnove hegemonističke Jugoslavije. Ovo posljednje bilo je odsudno.

Od momenta ratne prekretnice sredinom 1943. godine ubrzana je trka za vlašću i pozicijama u poratnom razdoblju. U tom pogledu jasnu strategiju jedino su imali komunisti. HSS je svoje nade polagao u zapadne saveznike i zato je oblikovao dvije varijante: osloncem na još uvijek jak utjecaj u narodu, posebno u kontinentalnoj Hrvatskoj - Zagreb - Međimurje - područje omeđeno Savom, Dravom i Dunavom, - i na domobranstvo, odbaciti režim NDH - prijeći na stranu saveznika, ili izboriti partnerstvo s KPH i s njom podijeliti vlast i osigurati puniju državnost Hrvatske od one koju je nagovijestila KPH. Motivirana prekretnicom II. svjetskog rata, HSS je ušla u pregovore s oba glavna aktera: i s KPH i s NDH. Uz niz prekida, pregovori su trajali od ljeta 1943. do jeseni 1944. godine. Glavni pregovarač HSS-a, što u osobnom svojstvu, što preko delegata, bio je August Košutić, uz znanje V. Mačeka. Prvi pokušaj kompromisa ljeti 1943. s vodstvom NDH nije dao rezultate, jer je ustaški režim tražio da ga HSS aktivno podržava, a HSS je pak tražila prijelaznu činovničku vladu, koja bi pripremila smjenu vlasti, što su ustaše odbile. Drugi pokušaj bio je ljeti 1944. ali na drugoj osnovi. Naime, tada je grupa visokih ustaških dužnosnika na čelu s ministrima Lorkovićem i Vokićem, pregovarala s HSS-om. Stajališta objiju strana su se približavala. Obje strane su se suglasile s idejom da se pomoću domobranstva i dijela vojno-državne strukture NDH ukloni ustaški režim, uspostavi nova vlast, koja će Hrvatsku prevesti na stranu Saveznika. I ovaj drugi pokušaj propao je tako što je A. Pavelić dao pohapsiti pregovarače objiju strana i time nastavio put u hrvatsku tragediju. Pregovori HSS-a s predstavnicima KPH, odnosno ZAVNOH-a, nisu bili sretniji. U ljeto 1943. godine pregovarači HSS-a su tražili da joj se prizna legitimni status predstavnika hrvatskog naroda i realni utjecaj na domobranstvo, koje će ona okrenuti protiv režima NDH, iz čega je slijedilo partnerstvo dviju strana na podjelu vlasti, što je KPH odbila kao

osnovu za kompromis. Pregovori su unatoč tome nastavljeni cijelu godinu dana. U travnju 1944. HSS je dala novu platformu pod naslovom "Temeljna načela i konstatacije" u kojima je postavljena teza da je HSS "legitimni predstavnik hrvatskog naroda i da je program HSS-a postao nerazoriv duhovni temelj političkog mišljenja i težnja hrvatskog naroda". Platforma se zalaže za socijalnu i demokratsku Hrvatsku, koja može biti i u savezu s ostalim jugoslavenskim narodima, ako bi to bila njihova želja. KPH je odbila "Temeljna načela" tražeći da HSS prizna federalističku koncepciju AVNOJ-a i ZAVNOH-a, a da se domobranstvo uključi u partizansku vojsku.

Pokušaj okupljanja demokratskih snaga Hrvatske u ljeto 1944. stvaranjem zajedničke platforme HSS-a, KPH i umjerenih frakcija režima NDH u cilju stvaranja demokratske, parlamentarne i pluralističke Hrvatske nije uspio iz više razloga. Politika čekanja paralizirala je smjelost i borbenost HSS-a, koja je i u pregovorima odugovlačila tako da se do kraja nije oslobodila svoje kolebljivosti. KPH se 1944. već osjećala pobjednikom, a pobjednici, kao što je poznato, ne pristaju na podjelu vlasti, bez obzira na bliskost interesa. Osim toga, upravo je ideologija KPJ karakteristična po tome što je smatrala da su građansko-demokratske snage najveća opasnost uspostavljanju socijalističko-komunističke vlasti. I konačno, središte političkog odlučivanja prenešeno je u jesen 1944. u Beograd, kamo su stigle sve institucije savezne vlasti na čelu s J. B. Titom. Ratna samostalnost federalnih jedinica se gasila u korist saveznog centralizma. Istodobno s navedenim neuspjehom okupljanja demokratskih snaga u Hrvatskoj u jesen 1944. započeo je tihi i proturječni proces previranja unutar struktura federalne Hrvatske. Naime, tijekom 1943. i 1944. u sve strukture - vojne i političke, u organe vlasti, posebno središnje, kao što su ZAVNOH i njegovi organi - ulazilo je sve više Hrvata, zatim pristaše HSS-a, koji su formirali svoju stranku na partizanskoj teritoriji, što su učinili i Srbi, formiranjem kluba Srba vijećnika ZAVNOH-a. Na partizansku su stranu prelazili i brojni domobranci, a sve masovnije i intelektualci, koji su održali svoj čuveni kongres u Topuskom jedinstven u okupiranoj Europi. Takav politički razvoj potisnuo je dogmatsko - staljinističku tendenciju u KPH, a sam čin stvaranja državne strukture spontano je tendirao prema sve većoj političkoj samostalnosti, koja se manifestirala jačanjem hrvatske državnosti. Ova tendencija se razvijala i zato što je rukovodeća jezgra KPJ bila fizički udaljena od Hrvatske, pa je politički život u federalnoj Hrvatskoj 1943. i 1944. godini bio prilično autonoman i samosvojan. Sam Tito nikada u ratu nije stao na tlo Hrvatske, osim na Visu 1944. godine. Najzapađenija točka do koje je on stigao bio je Bihać, i to krajem 1942. godine.

Usporedbi s drugim zemljama partizanska Hrvatska je uz Sloveniju bila jedina organizirana država sa svojom vojskom, parlamentom i vladom (ZAVNOH) i mrežom vlasti od dna (selo) do vrha (ZAVNOH). U kontekstu takvog razvoja, u Hrvatskoj se sve više naglašavala njena samostalnost, suverenitet i državnost. Evidentnoj tendenciji intezivnog iskazavanja hrvatske suverenosti u 1943. i 1944. godini suprotstavljali su se hrvatski komunisti unitarističko - dogmatske provenijencije, oni kojima je klasno bilo iznad nacionalnog, zatim dio Srba, što se iskazalo i pobunom Srba - partizana u Plaškom 1944. godine i, konačno, dio vodećih kadrova u Dalmaciji, koji su radije slušali CK KPJ nego KPH. Međutim, ovi otpori su bili slabi da zaustave tendenciju demokratizacije, jačanja nacionalnog elementa i suverenosti federalne Hrvatske. U kontekstu takvog razvoja, u Hrvatsku su u ulozi "političkih inspektora" u jesen 1944. došli E. Kardelj i M. Đilas koji su Polit-birom KPJ podnijeli izvještaj o stanju u KPH s tezom da je dio njenog rukovodstva, posebno A. Habrang, sklon nacionalizmu, liberalizmu i državnoj samostalnosti federalne Hrvatske. Polit-biro KPJ je, nakon toga u listopadu 1944. povukao Hebranga u Beograd, a na njegovo mjesto postavio V. Bakarića, koji će zadržati tu čelnu poziciju sve do svoje smrti 1983. godine.

Možemo, dakle, zaključiti: jesen 1944. godine bila je svojevrsna prekretnica za hrvatski narod: Kraj NDH se nazirao; propao je pokušaj sporazuma između HSS-a i KPH, a zaustavljen je i proces demokratizacije, liberalizacije i političkog pluralizma i jačanja suverenosti federalne Hrvatske. Tada je već i Beograd postao mjesto saveznih državnih organa, koji je odmah započeo s procesom sveopće centralizacije svih društvenih poslova, svodeći republičke državne strukture na ulogu svojih transmisija. Pet mjeseci nakon toga, 1. 03. 1945. godine, Hrvatska je ostala i bez svoje partizanske vojske, koja je uključena u Jugoslavensku armiju. U Hrvatskoj je nastavljen međubratski, ustvari građanski, rat koji je prestao tek završetkom II. svjetskog rata i to u graničnoj zoni Slovenije i Austrije gdje je Jugoslavenska armija izvršila poznati zločin nasovnih likvidiranja dijela zarobljenih pripadnika oružanih snaga NDH i izbjeglih hrvatskih građana.

3. IZLAZAK IZ JEDNOG I PAD U DRUGI TOTALITARIZAM. ODVAJANJE OD EUROPE.

Kraj II. svjetskog rata istodobno je bio i kraj velike antifašističke koalicije. Umjesto da se već u sred rata na ruševinama nacifašizma stvara novi pravedni svijet, stari Britanski Imperij i rastuća imperijalistička Rusija kao kičma SSSR-a su dijelile interesne sfere u Europi, čemu se SAD nisu dovoljno suprotstavile. Na osnovi te podjele SSSR je dobio cijeli Balkan. Postavši najjačom vojnom silom na planetu, SSSR je, oslanjajući se na komunističku ideologiju, tada rasprostranjenu na svim kontinentima, krenuo u hegemonističku ekspanziju ne samo prema Europi, već i u Aziji pa i šire. Vjerojatno je računao da će ovladati i Zapadnom Europom, što potvrđuje i stvaranje Kominforma (1947) nasljednika Kominterne. Već je izgledao da će dvije velike zapadne komunističke partije – talijanska i francuska – osvojiti vlast i time SSSR-u osigurati dominaciju nad cijelom Europom, osim nad Britanskim otocima, dakle, upravo ono što je 1940. Hitler bio ostvario. S osjećajem prevarenosti zbog gubitka velikog dijela Europe, W. Churchill je inicirao, a SAD realizirale projekt obrane Zapada od sovjetske ekspanzije. To je sada bilo lakše učiniti nego u tek minulom ratu u kojemu je “naivni” Roosevelt popuštao ujaku Joeu (Staljinu). U 1947. je oblikovana tzv. Trumanova doktrina, a Marshallov plan već je funkcionirao. Na osnovi toga je poslije stvoren NATO pakt i ekonomski učvršćena Europa, posebno Njemačka i Italija u kojima se na katarzi sloma nacifašizma razvila moderna parlamentarna demokracija. Znakovito je da je Marshallov plan ponudio ekonomsku pomoć i SSSR-u i Jugoslaviji, ali su one to odbile. Dakle, svega dvije godine nakon II. svjetskog rata svijet se podijelio na dva tabora, na Zapad i Istok, među kojima će se 45 godina voditi hladni rat. Izvan toga odvijat će se najveća antikolonijalna revolucija u povijesti, revolucija koja će “na svijet” donijeti stotinjak novih država. Komunističko vodstvo je odmah, bez kolebanja, uvelo Jugoslaviju u svjestki hegemonistički blok u skladu sa sveukupnom orijentacijom kopiranja ruskog modela u svim sferama društvenog života – centralističkom federalizmu, političkom i ekonomskom sistemu, prosvjetnoj i kulturnoj politici, vojnoj organizaciji i vanjskoj politici, obvezujući se da će sve glavne odluke donositi u dogovoru sa sovjetskom vladom. Sve je to učinjeno u zabludi da je SSSR “cvatući vrt socijalističke demokracije” i da Jugoslavija ulazi u taj svijet kao potpuno ravnopravan partner ne videći da je to vodi u poziciju sovjetskog satelita.

Mehanizam vladanja, upravljanja i rukovođenja KPJ uspostavljen u ratu, dovršen je u procesu uspostavljanja državne kontrole nad narodima i teritorijima. Taj mehanizam bio je tako konstruiran da osigurava gotovo apsolutnu kontrolu nad društvom – sve do privatnog i intimnog života građana. Uz to svi glasovi su bili ugušeni tako da se čuo samo jedan glas – glas vladajuće KPJ i države. “Mozak i srce” mehanizma bila je mreža organizacija komunističke stranke. Svako selo, ulica, lokalna zajednica, tvornica, škola, bolnica, vojna jedinica, ustanova državne vlasti, sudstva itd. imala je “svoju” partijsku organizaciju – ćeliju. Partijska rukovodstva su djelovala na svim razinama teritorijalne vlasti – od općinskog do centralnog komiteta. Svaka osnovna organizacija i rukovodstvo je u svim organima svih državnih, političkih, gospodarskih, kulturnih i dr. djelatnosti infiltrirala svoje ljude koji su osiguravali da se svi moraju držati programa i politike KP. Najveći paradoks u društvenom razvoju bila je ideološka verzija KPJ. Ona se rukovodila “teorijom” da se zapadno kapitalističko društvo nalazi u raspadanju i da upravo teče proces povijesne smjene kapitalizma socijalizmom koji se razvija kao nova svjetska civilizacija. Kapitalizam po toj teoriji propada zato što više nije u stanju razvijati materijalne privredne snage, pa se raspada ne samo ekonomija, nego i znanost, kultura, obrazovanje, naravno uz opće osiromašenje svih radnih slojeva, uključivši i srednju klasu. Nasuprot tome procesu raspadanja kapitalizma, u SSSR-u se rađa “cvatući vrt nove socijalističke civilizacije” gdje je planska ekonomija pokazala svoju superiornost nad kapitalističkom ekonomijom anarhije i kaosa, ostvarujući istodobno likvidaciju kako bogatih tako i siromašnih, zahvaljujući pravednoj raspodjeli nacionalnog dohotka. Ova komunistička vizija i “teorija” bila je jedna od najvećih ideoloških zabluda u povijesti. Jer, upravo je tada nakon II. svjetskog rata zapadni kapitalizam ušao u fazu znanstveno-tehnološke revolucije (a), u stvaranje moderne parlamentarne demokracije (b) i u izgradnju tzv. države blagostanja (c), uvodeći u taj proces i bivše poražene države nacifašističkog totalitarizma. Nasuprot tome, na Istoku su sve socijalističke zemlje pošle putem civilizacijske aberacije, izgrađujući društveni poredak na ideološkim vizijama i principima, koji će se pokazati kao put u povijesni poraz. Povijesni razvoj, dakle, išao je potpuno suprotno “teoriji” i viziji komunističkog pokreta.

Zapad je išao prema najvišim standardima civilizacije, a Istok prema svom sunovratu. Sve u svemu stekle su se povijesne determinacije da se nakon Drugog svjetskog rata naše društvo nije povratilo razvitku onih početnih oblika građanskog i kapitalističkog sustava, već se uputilo

prema najtvrdem totalitarnom režimu, po svjetskom modelu. U ime ideologije, ali i straha od gubitka tek osvojene vlasti, KPJ je za tri godine iskorijenila privatno vlasništvo, izgradila antitržni model komandne ekonomije, ugušila sve izvore opozicijskog djelovanja - jednom riječju uvela boljševički model društvenog sustava i priključila Jugoslaviju bloku zemalja pod hegemonijom SSSR-a. Bio je to svojevrsni poraz demokratske antifašističke borbe izvršen serijom boljševičkih mjera, dakle, udara, ali bez formalne najave i objave. Sve je to imalo formu očuvanja i razvijanja ciljeva, načela i rezultata antifašističke borbe, a u stvari se radilo o dosljednoj staljinizaciji cijelog društva. Konstitucijom sovjetskog modela Hrvatska je, oslobodivši se nacifašističkog totalitarizma odmah 1945. preko Jugoslavije, upala u globalni sustav euro-azijske staljinske despocije. Hrvatska se, dakle, odvojila od Europe. Pa ipak, unatoč svemu, Hrvatska je uspjela izbjeći one dvije velike opasnosti koje smo u uvodu ovog teksta naznačili: ona se svrstala među zemlje pobjednice antifašističke koalicije, a istodobno je zajedno s antifašističkim snagama ostalih naroda bivše Jugoslavije spriječila obnovu velikosrpskog monarhističkog režima, pri čemu je upravo Hrvatska odigrala glavnu ulogu. Povijest 1945., naravno, nije stala. Već 1948. komunistički režim se našao u smrtnoj opasnosti: SSSR je zaveo totalnu ekonomsku blokadu i političku izolaciju i zaprijetio ratom, a Jugoslavija je prije toga sama sebe izolirala od Zapada. U toj dramatičnoj situaciji KPJ je verbalno napustila sovjetski put razvoja i oblikovala koncepciju samoupravljanja. Samoupravljanje, kao također novi oblik utopijske ideologije, u praksi je vodilo potkopavanju velikodržavnog centralizma, jer je ta koncepcija bila izrazito antietatistička i antricentralistička. Ona je stavila težište na poduzeća i općine i time dala ideologijsku osnovu za borbu protiv centralizma otvarajući put jačanja republika. Zato nije čudo da je ideologija samoupravljanja dobila najvatrenije pristaše upravo u Hrvatskoj i Sloveniji. Na osnovi koncepcije samoupravljanja odvijao se dugotrajni proces slabljenja diktature a izvedeno je i nekoliko reformi modernizacije. Na toj osnovi doći će i do federalno-konfederalnog Ustava iz 1974. godine koji će mnogo pomoći u pružanju legaliteta za povijesnu odluku o proglašenju današnje neovisne i suverene države Republike Hrvatske.

KONAC NDH, POVLAČENJE, BLEIBURŠKI PREGOVORI, PREDAJA

Bleiburg i sve ono što je slijedilo nakon njega uzrokovano je gubitkom hrvatske države. Da smo nakon svršetka rata uspjeli sačuvati državu, ne bi bilo niti Bleiburga.

Postavlja se, dakle, pitanje jesmo li mogli izbjeći Bleiburg, tj. sačuvati državu nakon svršetka rata? Hrvatski je narod u to vrijeme imao tri političke ekipe. Jedna je politička ekipa, tj. ustaški pokret, uspostavila hrvatsku državu. No, bila je povezana s Njemačkom. Dakle, sa silom koja je izgubila rat. Zato ta skupina nije bila u stanju očuvati državu, jer je poraz Njemačke automatski značio i njezin poraz.

Osim te skupine, hrvatski narod je imao još dvije političke skupine. Jedna, Hrvatska seljačka stranka, bila je prozapadnjačke orijentacije te je omogućavala hrvatskom narodu da igra na prozapadnjačku kartu kako bi sačuvao svoju državu. Njezin predsjednik, dr. Vladko Maček, odbio je njemačku ponudu da proglasi hrvatsku državu sačuvavši tako samog sebe i svoju stranku kao hrvatsku političku alternativu u slučaju da Njemačka izgubi rat. Stranka se je, istina, prilično razbila, jer je jedan dio narodnih zastupnika surađivao s ustašama, drugi je dio svršio u partizanima i surađivao s komunistima, dok je dr. Ivan Krnjević, glavni tajnik stranke i najvažniji čovjek u stranci nakon Mačeka otišao u emigraciju gdje je bio potpredsjednik emigrantske jugoslavenske Vlade. Prisustvo dr. Krnjevića u londonskoj Vladi bilo je pozitivno utoliko, što je otvaralo mogućnost povezivanja Hrvatske sa Zapadom, ali je ujedno bilo i negativno jer je davalo legalitet Jugoslaviji i kralju Petru, dokazujući svijetu kako Hrvati smatraju Jugoslaviju svojom državom, što bi značilo da NDH nije država hrvatskog naroda nego marionetska tvorevina Italije i Njemačke, koja će samim time trebati nestati nakon završetka rata.

Untoč tome, činjenica je da su tijekom rata mnogi ustaše, pa i sam dr. Ante Pavelić, smatrali kako će doći vrijeme kada će HSS trebati zaigrati svoju kartu i omogućiti prebacivanje Hrvatske na savezničku stranu. Ne samo da su to smatrali, nego su postojali dodiri s vodstvom HSS-a već od polovice 1941. godine, a u nekim je razgovorima sudjelovao i sam dr. Ante Pavelić, dok je za druge dao pristanak ili inicijativu.

Potrebno je ipak napomenuti da je u ustaša uvijek postojala bojazan da bi HSS mogla u konačnici pristati i na Jugoslaviju, ako ne bi mogla izboriti priznanje hrvatske države. Dovoljno je spomenuti da je u prvim dodirima između Lorkovića, koji je tada nastupao u ime dr. Pavelića, te Košutića i Faroltija dana 6. kolovoza 1944. Lorković zatražio da HSS, kada bude preuzela vlast, proglasi pun suverenitet hrvatske države i da na taj način stavi zapadne saveznike pred gotov čin, što je Košutić odbio, rekavši da će "HSS uznastojati da hrvatska država opstane, no to da se ne može postići dovođenjem zapadnih saveznika pred gotov čin, već u suradnji s njima". (Jozo Ivičević, "Puč Vokić-Lorković i politika ratne HSS", Vjesnik, 3.5.1995.).

Međutim, postojala je i treća politička skupina, tj. hrvatski komunisti. No, ta je skupina, za razliku od prijašnjih dviju, bila protiv hrvatske države i borila se je za uspostavu nove Jugoslavije. Dakako, nisu svi ljudi u toj stranci bili u potpunosti isti, ali je prevladavala ona struja koja je bila ne samo prosovjetska, nego i prosrpska. U slučaju Hrvata, bilo je vrlo malo ljudi poput Hebranga, a prevladavali su razni Bakarići, dok je glavnu riječ imao Tito. Titu je bilo glavno da u čitavoj Jugoslaviji uspostavi boljševički prosovjetski režim. Pri tome je čak i borba protiv okupatora bila od sekundarne važnosti. Tako, kad je izgledalo da se sprema saveznička invazija u Dalmaciji, nije se Tito skanjivao poslati dr. Velebita opunomoćenom njemačkom generalu u Hrvatskoj von Horstenau, da mu ponudi vojničku suradnju u borbi protiv Saveznika. Velebit je izjavio generalu

Horstenau da za to ima Staljinov pristanak, budući da Sovjetski Savez smatra Balkan svojom zonom.

Istodobno je dr. Ante Pavelić dao upute hrvatskoj vojsci da u slučaju savezničke invazije u Dalmaciji ne pruža nikakav otpor. Dakle, Pavelić, tobože sluga okupatora, želi omogućiti savezničko iskrcavanje jer vjeruje da će putem saveznika, a u kombinaciji s HSS-om, uspjeti očuvati državu, dakako s time da dođe do promjene režima, dok Tito, tzv. borac protiv okupatora, nudi svoje usluge okupatoru u borbi protiv zapadnih saveznika.

Netočno je smatrati kako su komunisti bili za Jugoslaviju zato jer to tobože drugačije u to doba nije bilo moguće. Činjenica je npr. da je Roosevelt smatrao kako je najbolje da Srbi i Hrvati ne žive u istoj državi. Tek je negdje u drugoj polovici 1943., prvenstveno na pritisak Engleza, promijenio svoje mišljenje. Pa čak je i Staljin smatrao da bi Hrvatska trebala biti samostalna. Poznato je da je on htio priznati NDH 1941. godine, a za to je u to doba bio i Komitet zagrebačke partijske organizacije, dok je tadašnje Tito-Rankovićevo vodstvo bilo odlučno protiv priznanja NDH. (v. Kazimir Katalinić, "Radanje države", s. 79, i "Bilten HDS-a", dr. Ante Cilige, br. 34-36, s. 84). Dedijer pak navodi kako je Staljin upitao Tita hoće li nova Jugoslavija moći zadovoljiti Hrvate, a iz tog se pitanja može zaključiti intimno mišljenje Staljina o Jugoslaviji i o Hrvatskoj. Pa i Hebrang, koji je imao drugačiju koncepciju od Tita i koji je, prema Đilasu, (Wartime, N.Y., str. 407, prema Ante Beljo "Yu-genocid", s. 38) bio smijenjen 1944. godine na zahtjev Kardelja i Rankovića i to zato što su ga smatrali odgovornim za to što se je "u Hrvatskoj govorilo o uspostavljanju samostalne vlasti za Hrvatsku". Bio je smatran Staljinovim čovjekom, što bi također moglo značiti da Staljin nije bio protiv hrvatske samostalnosti.

Pravi razlog toga što su komunisti bili protiv hrvatske države nije, dakle, taj što vanjski svijet ne bi prihvatio postojanje hrvatske države, nego je pravi i jedini razlog u tome što je u Partiji prevladala velikosrpska linija, kojoj se je priklonio i sam Tito, iako rodом Hrvat.

A budući da je u Teheranu g. 1943. odlučeno kako će se pomagati Titov partizanski pokret, ključ budućnosti na našem području nije ovisio o prozapadnjačkoj Hrvatskoj seljačkoj stranci, niti o ustaškom pokretu koji je bio vezan uz Nijemce, nego jedino o komunistima. I zato glavna i jedina krivnja za gubitak hrvatske države leži na hrvatskim komunistima, koji se nisu borili samo za promjenu režima, pa niti samo za boljševizaciju hrvatske države, nego za njezino rušenje i uklapanje u Jugoslaviju, u novu Veliku Srbiju. Na njima je i glavna krivnja za Bleiburg, jer je čak i gubitak države mogao proći na puno bezbolniji način, s puno manje ubijenih. U Bleiburgu i nakon njega nisu, naime, ubijani samo ustaški prvaci, pa niti samo intelektualci. Zločini počinjeni u Bleiburgu i nakon njega nisu, dakle, bili u funkciji klasnog osvajanja vlasti. Ne radi se, dakle, o nekom velikom Katynu, o super-Katynu, jer u Katynu je likvidirana vojnička krema Poljske, a ne obični Poljaci. Zločini Bleiburga učinjeni su u funkciji ispunjenja velikosrpskih planova s ciljem biološkog uništavanja hrvatskog naroda. Kako je to dobro rekao Đilas: "Oni su morali umrijeti, da bi Jugoslavija živjela!" A Jugoslavija, to je zapravo Velika Srbija.

No, u vertikalnom sustavu kakav je vladao unutar Partije, najveća odgovornost za zločine Bleiburga pada na samog Tita, jer je nemoguće pretpostaviti da se to moglo dogoditi bez ili mimo Titova znanja, a još manje protiv njegove volje. Tim se zločinima Tito svrstava ne samo u hrvatske renegate i izdajice, nego u zatirače vlastitog naroda, u zločinca koji je učinio genocid nad vlastitim narodom.

Godine 1945. svakome je već bilo vidljivo da se približavamo završetku rata i da će Njemačka biti poražena. Sastanak predstavnika triju savezničkih velesila na Jalti od 4. do 11. veljače 1945. jasno je govorio da će nestati hrvatska država koja će biti uklopljena u Jugoslaviju.

Postavljalo se pitanje: što učiniti?

Sukobljavala su se dva mišljenja. Jedno je bilo da se pruži otpor, bilo u vidu Krbavske bitke, bilo odlaskom u šume. Drugo je mišljenje bilo da se vojska i svi koji žele povuku na Zapad i potraže zaštitu kod Engleza i Amerikanaca. Po svjedočanstvu generala Luburića, Pavelić se je "osobno borio među te dvije struje", te je "na predzadnjem sastanku Glavnog stana pitao svoje generale, jesu li za to, da se obnovi Krbavska bitka". (Bogdan Krizman, "U bjekstvu", s. 62) I njemački poslanik Kasche je u sudskoj istrazi izjavio da se je "Pavelić kolebao da li da napusti zemlju ili da sa vladom ostane u zemlji i da ovdje započne gerilsku borbu. U tu svrhu je od nas tražio oružja i municiju koju mu nismo mogli dati jer nam je trebala za vlastitu vojsku." (Bogdan Krizman, "Ustaše i treći Reich", II, s. 309)

Oni koj su se zalagali za borbu dijelili su se u dvije skupine. Jedni su bili za to, da se vojska povuče prema Istri, gdje bi se pružio otpor u očekivanju da se u to umiješaju i zapadne sile. Vjerovali su,

da će naskora doći do sukoba zapadnih sila i Sovjetskog Saveza, pa da bi tu mogla postojati naša šansa. Slično su mišljenje imali i četnici, koji su se djelomično već bili povukli u Istru, s ciljem da tamo dočekaju dolazak zapadnih saveznika i u vjeri da će ih oni prihvatiti i pomoći im u borbi protiv Tita. Pa i Rupnik je bio sličnog mišljenja. No, kada su došli Englezi, nisu te četnike svrstali u svoje redove, nego su ih na prijevaru razoružali, rekavši im da ih vode na sigurno, kako bi se odmorili i reorganizirali, a da će im tada dati novo, modernije oružje. No, ipak ih nisu izručili, osim nekolicinu.

Druge skupina vodstvenih Hrvata zastupala je mišljenje da bismo trebali otići u šumu i tamo pružiti otpor. Tako je, npr., dr. Džafer Kulenović predlagao da se vojska povuče u Bosnu i tamo započne gerilskim ratom.

Prevladalo je, međutim, mišljenje da se ode u Austriju i da se tamo potraži zaštitu u zapadnih saveznika.

Oni koji su zastupali to rješenje imali su na umu činjenicu da nismo imali dovoljno streljiva, da je potrebno izbjeći razaranje Zagreba, a vodila ih je i vjera da nas saveznici neće izručiti. Neki su u to vjerovali jer su smatrali da je Zapad human, a drugi jer su očekivali skori sukob Zapada sa Sovjetima.

Po dr. Vjekoslav Vraniću ("Branili smo državu", II. 447-448): "Na zasjedanju generaliteta pod predsjedanjem Poglavnika (30.IV.) predloženo je, a na sjednici vlade pod predsjedanjem dr. Nikole Mandića (u noći od 3. na 4. V.) prihvaćeno je ovo drugo rješenje: tj. povlačenje prema Austriji i polaganje oružja na ruke zapadnih saveznika.

Prije samog povlačenja hrvatska je Vlada pokušala doći u dodir s Vrhovnim zapovjednikom savezničkih oružanih snaga za Sredozemlje, te mu u obliku Memoranduma staviti i obrazložiti svoj prijedlog."

Memorandum je poslan u Savezničku komandu u Caserti 4. svibnja s dvije delegacije i jedan je primjerak stigao u engleske ruke već 5. svibnja, ali nije uopće utjecao na tadašnje savezničke odluke.

Danas znamo što se je dogodilo u Bleiburgu i vjerojatno je da bi u tom času možda i odluka bila drugačija, da smo tada imali današnje iskustvo. Otpor je ipak bio moguć, te iako bezizgledan, značio bi za sam narod puno više u moralnom smislu. Ako je Bleiburg služio narodu kao podstrek na otpor jugoboljševičkoj tiraniji, koliko li bi mu tek snage ulio jedan Siget. Nakon činjenica klanja i marševa smrti danas znamo da ni u otporu, tipa Leonide, ne bismo kao narod imali više žrtava. No, valjalo je odlučiti bez toga iskustva. Prema tome, povjerenje u Zapad i u humanost tada nije bilo tako naivno kao što se pokazalo nakon Bleiburga.

BLEIBURG I NJEGOVO ZNAČENJE

Nikada u životu nije mi bilo teže pisati neki tekst nego što mi je sada, dok ovo pišem; i nikada u životu nisam osjećao veću odgovornost za svaku napisanu riječ. Čini mi se kao da otvaram neke svoje, neke naše stare, jedva zacijeljene rane. A istodobno osjećam da sam to dužan napisati, i da tu dužnost ne smijem izbjegavati ako ne želim biti neodgovoran prema ovom trenutku povijesti. Jer govorim o jednom temi koja je dugo bila doslovce zabranjena, a danas je još uvijek barem jako delikatna. Na nju se danas ne gleda samo povijesno, čak ni samo politički, nego se njome sve više (opet!) politikantski manipulira, bez imalo osjećaja za pravnu, a još manje humanu, moralnu stranu ove teme. Kao da činjenice, kao da povijesna istina još uvijek, pa i danas, nisu vrhovni zakon i temelj našeg života i djelovanja u životu, kao da ih možemo, ili štoviše moramo, zanemariti zbog nekih viših probitaka. Kao da postoje probitci, ili ciljevi, koji bi bili iznad istine i važniji od nje!

Molim, imajte na umu i ovo: ne želim nikoga povrijediti, jer je nedužnih bilo i na jednoj i na drugoj strani; ali moramo se suočiti s činjenicom, da su i oni drugi, krivci i zločinci, isto tako bili raspoređeni i tu i tamo, da je i njih bilo i među jednima i među drugima. Ono što jedino želim, to je: da se nedužni, da se ljudi koji su bili idealisti i na jednoj i na drugoj strani, distanciraju od "svojih" zlikovaca.

O zločinima poraženih govorilo se na sva usta punih četrdeset pet godina, pri čemu se i neumjereno preuveličavao njihov broj, što će priznati svaki objektivni prosuditelj. Istodobno se o zločinima pobjednika mramorkom šutjelo. Šutjeli su o tome i oni, koji nam danas o toj temi propovijedaju ne samo tako glasno, nego i nametljivo, dokazujući samim time kako oni na sve o čemu je riječ ne reagiraju ponukani svojom znanstvenom ili ljudskom ili domoljubnom savješću, nego jedino potaknuti pragmatičnim političkim potrebama.

Progovorivši danas o tome, o toj drugoj strani medalje, mi nećemo slijediti takve, ali ni one koji uveličavaju žrtve bilo jednih, bilo drugih. Sve su nevine žrtve dostojne našega štovanja, svima se moramo pokloniti, a licitiranje njihovim brojem bilo bi zaista nedostojno i sasvim suprotno našim pojmovima etičnosti.

Zato u svome izlaganju neću spominjati brojke. Nikakve brojke. Mislim da ih ne bih spominjao ni kad bi one bile egzaktna, jer za samu našu temu, za njezin povijesni aspekt, i najmanja je brojka po težini moralnog i političkog prijestupa ravna najvećoj. A još manje bih to mogao obzirom na to, što su sve brojčane procjene, pa i one koje smo dosad više puta čuli, a i one koje ćemo danas još čuti, samo više ili manje uvjerljive aproksimacije izvedene na temelju demografskih izračunavanja, u koja možemo vjerovati, ako hoćemo, ali ne možemo biti sasvim uvjereni kako su one točne. Čak ni to, da su one jedina moguća aproksimacija, barem što se tiče unutrašnjeg rasporeda unutar opće brojke.

Jugokomunističke vlasti propustile su, sasvim hotimice, utvrditi točan broj žrtava i Jasenovca i Bleiburga, odmah poslije rata, kada se to moglo razmjerno lako i s velikom točnošću utvrditi, jer su sva ta zbivanja bila još svježija, a svatko je imao nekoga tko je stradao ili na jednoj ili na drugoj strani. Jednostavnim popisom moglo se doći do istine. Ili joj se barem moglo maksimalno približiti. Ali, kao što znamo, jugokomunističke vlasti nisu se potrudile to učiniti. Obratno, one su se svim silama trudile da se te brojke nipošto ne utvrde. Ako me pitate zašto, odgovorit ću vam svojom pretpostavkom: vjerojatno zato, jer je stvaran broj jasenovačkih žrtava bio za potrebe njihove promidžbe premalen, a broj bleiburških žrtava za te iste potrebe prevelik. Štoviše, on za

njih nije ni postojao. Tako su broj prvih mogli hipertrofirati do bezumlja, dok su bleiburške žrtve posve prešućivali, pa se čak i eksplicite tvrdilo da se u Bleiburgu ništa nije dogodilo, da bleiburških žrtava nije bilo, da je to laž koju su izmislili i koju širi "fašistička" hrvatska emigracija i njezini pristaše i sljedbenici u zemlji. Tvrdio je to nitko drugi nego jedan od onih, koji su sami sudjelovali u bleiburškim zločinima.

Tako se i moglo dogoditi, da je istina o Bleiburgu, kad je napokon postala bjelodana, iznenadila i mnoge Hrvate, osobito mladih naraštaja, i to ne samo svojim volumenom, nego i samom činjenicom, da je Bleiburg uopće postojao.

A Bleiburg je zaista postojao, ne samo kao konkretni toponim, nego i kao metarofa. Ne samo kao mjesto gdje se zbio zločin pobjednika nad pobijedenima, nego i kao simbol mnogih zločina iste vrste. Jer Bleiburg se u Hrvatskoj, za Hrvate, zbivao puno prije Beliburga, a završio je puno poslije njega. Pokolj naoružane hrvatske vojske i mase civilnog pučanstva koje nikad nije ni bilo naoružano zbio se nakon Bleiburga 15. svibnja 1945., ali Bleiburg je počeo u svakom našem gradu onoga dana kad su partizanske jedinice s crvenom zvijezdom na čelu ušle u nj. U Travniku, primjerice, Hrvati su doživjeli Bleiburg već 1943., kad su partizanske jedinice nakratko ušle u taj grad i poubijale nekoliko desetaka građana hrvatske narodnosti: trgovaca, obrtnika, posjednika, malih činovnika, koji nisu bili politički eksponirani ni na jednoj strani. Poubijali su ih iz čista mira, kako su mi poslije govorili Travničani, mnoge pred njihovim kućama, samo zato jer su bili Hrvati. Kad sam 1958. došao u Travnik kao srednjoškolski profesor, sređujući podatke o đacima kojima sam bio razrednik, uočio sam da većina mojih učenika Hrvata nema oca i da su svi oni, njihovi očevi, umrli 1943. Bilo mi je neugodno pitati dake pa sam pitao u zbornici: "Kakav je to pomor bio u Travniku 1943., kad su očevi tolikih mojih učenika umrli te godine?" Izgovorivši te riječi sasvim bezazleno, ne sluteći što je na stvari, osjetio sam kako se u trenu oko mene skupio led. A jedan mi je kolega promrsio kroz zube jednu rečenicu koju sada neću citirati.

A slično je bilo i u drugim hrvatskim gradovima. U Dubrovniku Bleiburg je počeo na Daksi, u drugim gradovima na drugim, njihovim lokacijama. Gotovo svaki hrvatski grad ima svoju Daksu, svoj simbol Bleiburga. A što tek reći o sablasnim križnim putovima i kolonama smrti, u kojima su zarobljeni hrvatski vojnici i civili, starci i žene, bezdušno vođeni i mučeni, gladni i žedni, od austrijsko-slovenske granice do pojedinih odredišta u Hrvatskoj, pri čemu se njihov broj svakodnevno drastično smanjivao, jer su negdje na tom putu, izmučeni i bolesni, zlostavljani i poniženi, što od iscrpljenosti a što od partizanskog metka, zauvijek ostali mnogi od njih? Bez suda, bez ikakva pravnog postupka, bez i najmanje dokazane krivnje, odvođeni su u smrt ranjeni hrvatski vojnici iz bolnica, razoružani pripadnici regularnih vojnih postrojbi, nemoćni civili, majke s djecom, liječnici i drugo medicinsko osoblje koje se tu zateklo u službi Crvenog križa, a zna se i to, da je negdje na putu između Velike Gorice i Kravarskog, sredinom svibnja, strijeljana oveća grupa djevojaka iz ženskog internata u Preradovićevoj ulici.

Koliko je Hrvata našlo mučeničku smrt u Sloveniji, na Kočevskom Rogu, koliko na Kamniku Kili u okolici Maribora, pa kod Slovenjgradeca, Celja, Zidanog Mosta, Brežica, koliko u Podutiki kod Ljubljane - nikada se neće saznati. Koliko hrvatskih žrtava kriju deseci znanih i neznanih jama u Hrvatskoj i Bosni kao što su Jazovka, Mala Piramida kod Gračana, Rasadnik na Sofijinu putu u Zagrebu, Resnička šuma između Sesveta i Ivanje Reke, šuma Gliboki Jarek također u području Sesveta, Klinča selo, Lepa Bukva kod Krapine, Kamešnica u Sinju, Lički Osik, prostor pred katoličkim grobljem u Gospiću, nekoliko jama na otoku Korčuli, Kevina jama podno Malačke, Brestovica blizu sela Žestilac na otoku Krku, Bezdan nedaleko Kostrene (Rijeka), Josipovo kupalište kod Varaždina, okolica Klanjca, Laduča u Žumberku, okolica Karlovca, Duge Rese i Ogulina, Toplička kosa, prostori oko Siska i Đurđevca, šuma kod Čazme, šuma kod Virovitice, zatim Gornji Podgradci kod Bosanske Gradiške, Kastel u Banjaluci, područje oko Travnika i Ivan planine, najzad logor u Jasenovcu, u kome nisu stradavale samo žrtve ratne represije ustaške vlasti, nego i žrtve poslijeratnog terora komunističkog sustava, napose brojni zarobljeni hrvatski vojnici i civili, koji su, preživjevši Bleiburg, dotjerani amo u jednoj od mnogih "kolona smrti" i tu završili svoj križni put - ni to se neće nikada utvrditi, makar i s približnom sigurnošću. Sve su te, a i druge, ovdje nespomenute, grobnice žrtava srbokomunističkog terora pod maskom antifašizma - ukupno ih je, prema nekim podacima, blizu pet stotina jama! - iako poznate, još i danas više-manje neistražene a žrtve u njima neidentificirane.

Svjedočenja o Bleiburgu i Križnom putu ima na stotine. Uz pojedine preživjele svjedoke posebice s valja navesti poznatu knjigu britanskog povjesničara ruskog podrijetla Nikolaya Tolstoya *The Minister and the Massacres* (1986.), koja je izašla i u hrvatskom prijevodu *Ministar i pokolji*, u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske (1991.), a uz njega, tu su i takvi pojedinci kao što je

Ivan Meštrović, Bogdan Radica ili Stanko Vujica, provjereni hrvatski antifašisti demokratskog tipa, koji su svojim iskustvom potvrdili što se dogodilo. Napose je vrijedno svjedočenje jednoga ordinarnog zločinca koji se zove Simo Dubajić: pobijajući izjave onih koji posve osporavaju ili minimaliziraju žrtve Bleiburga, on tvrdi kako je tih dana, u Sloveniji, sam likvidirao trideset tisuća Hrvata, i to po naredbi samoga Josipa Broza. Tvrdnja je sasvim uvjerljiva, jer tko god je poznao sistem vladavine u Titovoj državi, ne može ni u snu pretpostaviti, da bi se ovako krupne stvari mogle događati bez njegova odobrenja, kad se i za puno nevinije poteze moralo imati njegov blagoslov. Doduše, reći će netko da nije nigdje pronađen dokument s Brozovim potpisom kojim bi on to naredivao; ali takve valja upozoriti kako u sustavu vlasti, koji je prakticirala Komunistička partija, nisu vladala pravna načela pa ni pravne forme. Naredbe su mogle biti davane ne samo usmeno nego i telefonom, da ne ostane nikakav trag, i one su imale jednaku izvršnu i "pravnu" moć kao pismene naredbe. Nije li, uostalom, i Bakarić jednom prigodom izjavio, da su oni u ono doba svoga pobjedničkog pijanstva i međurepubličke granice rješavali telefonom?! Kao da se dijele krumpiri.

Ne, gospodo, bleiburška operacija kao i brojni drugi pokolji nad Hrvatima koje sam ubrojio u taj bleiburški kompleks nije bio čin pravde, nego prije svega čin mržnje; i to mržnje prema Hrvatskoj i Hrvatima. I preoravanje vojničkoga groblja hrvatskih domobrana i ustaša na Mirogoju također je dio bleiburškog kompleksa i čin mržnje prema svemu što je hrvatsko. I činjenica da su osuđenici, nad kojima su izvršene smrtno kazne, bacani u anonimne grobove, tako da obitelji nikada nisu saznale gdje su im pokopani muževi, očevi ili braća, također je to isto: bleiburški kompleks mržnje. I to mržnje preko groba, što najbolje demantira svaki eventualni pokušaj pravnog alibija. Uostalom, protiv tog pravnog alibija govore i sami ti procesi, vođeni tako da bi njihovu pravnu regularnost valjalo jednom zaista podvrgnuti znanstvenoj raščlambi i prosudbi. Ima o tome još uvijek i dokumenata i svjedoka. A ima i onih, "pravnika", koji su takve procese vodili.

Razlikujem – svi bismo danas morali razlikovati! – demokratski antifašizam zapadne Europe od "antifašizma" komunističke, štoviše boljševičko-staljinističke boje. Demokratskom antifašizmu europskih naroda, Nizozemaca, Danaca, Belgijanaca, pa i Britanaca ili Francuza, bio je oduvijek sklon gotovo cijeli hrvatski narod. Njega je u Drugom svjetskom ratu pogodila sudbina najgora i najteža od svih koje se uopće mogu zamisliti. Mali, stoljećima tlačeni, neslobodni i podjarmljivani narod, koji je netom izborio djelomičnu autonomiju (Banovinu Hrvatsku, 1939.), u državi koja je i nadalje bila neprijateljski raspoložena prema njemu, našao se u vrtlozima izazvanim ratnim sukobom velikih sila i antagonističkih ideologija. A nijedna mu od njih nije bila sklona. Mržnja koja je vladala među zaraćenim silama u svijetu prenijela se i unutar Hrvatske, na razjedinjeni hrvatski narod.

Bleiburškom operacijom komunistički antifašizam u Jugoslaviji pokazao je svoje pravo, krvavo lice i svoju totalitarističku narav. Bleiburg nije bio obračun komunista s ustašama, obračun "antifašista" s "fašistima", nego obračun velikosrpskog jugoslavenstva s hrvatstvom. Mnogi hrvatski komunisti to dugo nisu uvidjeli, zaslijepljeni antifašističkom maskom i frazeologijom, kojom se velikosrpsstvo uvelike služilo; a oni koji to ne uviđaju ni danas, ne bi se smjeli dičiti svojom političkom pameću. a još manje bi smjeli pripisivati sebi neke zasluge za Hrvatsku i hrvatstvo.

Teška bi sudbina pogodila hrvatski narod, da su pobijedile osovinske fašističke sile; ništa lakša sudbina nije ga snašla ni pobjedom jugokomunističkog antifašizma. Pobjednik, koji je mogao počinuti bleiburške zločine, posve je poništio pred sudom povijesti svoju moralnu prednost pred poraženim zločincima na strani fašizma. Jer, među žrtvama Bleiburga i Križnog puta u kolonama smrti bio je zanemarivi broj krivaca i zločinaca; a i njima bi to regularnim postupkom valjalo tek dokazati. U ogromnoj većini su to bili nedužni ljudi koji su čvrsto vjerovali u svoju nedužnost, ali su pogriješili. Nisu još shvaćali, kako je za njih, jugokomuniste, za jugoslavensku Komunističku partiju, biti Hrvatima i pristajati uz ideju hrvatske države, pa makar i komunističke, bio najteži zločin.

Bleiburg je naša hrvatska katarza, on je bio, a i danas je, ispit savjesti za cijelu Hrvatsku. Ispit, koji su do danas položili mnogi Hrvati; ali ih ima, nažalost, koji ga nisu položili ni do danas. Jedan od onih koji su preživjeli Bleiburg, Vinko Nikolić, u svom zarobljeničkom dnevniku 1945.-1946., izvrsno zapaža, da je Bleiburg prijelomni događaj u cjelokupnoj hrvatskoj povijesti, da je Bleiburg možda izmijenio i samu dušu hrvatskog naroda, pa da bi se možda moglo govoriti i o Hrvatskoj prije Bleiburga i Hrvatskoj poslije Bleiburga.

Možda! Jer Bleiburg je bio samo početak velikog zločina, početak brutalnog obračuna s Hrvatskom i hrvatstvom koji velikosrpsstvo snuje već stotinu i više godina, a izvelo ga je pod izlikom osвете za ustaške zločine i pod zaštitom krivotvorene antifašističke etikete, uz blagoslov cijeloga službenog svijeta, koji tada nije uvidio da je prevaren, da su ga prevarili oni, koji sami kažu da je laž njihova svetinja, da im je ona najbolje oružje.

Taj svijet morao bi to uvidjeti barem danas, kada su napokon, za svakoga tko nije slijep kraj zdravih očiju, pale na ovom prostoru i posljednje "antifašističke" maske, kad velikosrpski neofašizam Slobodana Miloševića oživljuje iz pepela velikosrpskog jugokomunizma. Antifašisti širom bijeloga svijeta, koji to još uvijek ne primjećuju, nisu nikakvi antifašisti, a teško da su to u biti ikada i bili. Nisu zaista nikakvi antifašisti oni koji ne vide, kako su današnji nosioci velikosrpskog fašizma zamijenili partizanske kape i crvene petokrake zvijezde srpskim šajkačama i četničkim kokardama, nastavljajući onaj svoj već spomenuti stoljetni zavjet ondje, gdje su nekada na trenutak zastali, da bi se lakše pritajili.

I tako se "operacija Bleiburg" nastavlja i danas.

KOLONE I MARŠEVI SMRTI U HRVATSKOMU KRIŽNOM PUTU G. 1945.

Pod povijesnim pojmom kolone i marševi smrti kao sastavnim dijelom, po dramatičnosti i odsudnim posljedicama poznatoga hrvatskoga Križnog puta 1945. g. podrazumijevaju se događaji i zbivanja nastala u svezi s povlačenjem postrojbi Hrvatskih oružanih snaga i velikoga mnoštva hrvatskoga pučanstva, iz svih hrvatskih krajeva, koji su bježeći pred komunističko-partizanskim nasiljem, u Sloveniji i u Austriji pred Bleiburgom, bili zarobljeni ili su se predali vojsci zapadnih saveznika u Austriji, a velikim dijelom potom izručeni jugoslavenskim partizanima na milost i nemilost i isto tako velikim dijelom masakrirani u Sloveniji ili pak u velikim skupinama, kolonama, prepušteni dugim i dalekim ubrzanim marševima smrti kroz Sloveniju, Hrvatsko zagorje, Podravinu i Slavoniju prema Banatu i dalje kroz Srbiju sve do Makedonije, Kosova i Crne Gore ili pak kroz Sloveniju i Hrvatsku, prema Zagrebu i Samoboru, Karlovcu, Sisku, na Banovinu, Kordun, prema Primorju, u Istru, na otoke, u Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru. U kolone u marševima smrti u većini su uključeni i svi oni koji su ostali u svojim domovima i bili uhićeni, i oni koji su bili oporbeni prema ustaškom pokretu, uglavnom pripadnici Hrvatske seljačke stranke. Ali ni pristalice novoga, komunističkoga, represivnog odnosa nisu postupale bolje prema svakome tko ideološki nije bio privržen KPJ. Oni su odvedeni u obližnje zatvore i logore, a zatim ili likvidirani, zajedno s onima zarobljenim u Austriji i Sloveniji, ili bez njih, iscrpljujućim metodama - upućivani u nepoznato isforsiranim marševima, bez hrane i vode, u kolonama, rijetko i manje željeznicom, izloženi neprekidnim maltretiranjima, pljačkanjima osobnih stvari odjeće i obuće i svega onoga što je moglo nekome poslužiti, premlaćivanjima i okrutnim ubijanjima bez istrage i suda, uglavnom prema istočnim i jugoistočnim područjima DFRJ, (Demokratske Federativne Republike Jugoslavije), često kroz područja nenaseljena hrvatskim pučanstvom i područja nastanjena srpskim pučanstvom, gdje su obično, uz blagonaklonost stražara, bili premlaćivani, ubijani i trovani i od toga pučanstva. Svi ti sudionici Križnoga puta, u usputnim tranzitnim i zbirnim logorima, bili su i provjeravani u svezi sa svojom prošlošću u Drugomu svjetskom ratu obzirom na svoje zvanje i položaj, na političku ili vojničku pripadnost i po tim spoznajama se prema njima odnosilo, izdvajalo ih se, strijeljalo ili likvidiralo najokrutnijim načinom i sredstvima: noževima, kolčevima i drugim sredstvima, pojedinačno ili na zajedničkim stratištima i u masovnim grobištima - u jamama, prirodnim provalijama, kamenolomima, rudnicima, bunarima, u raznim rovovima, u grobištima koja su iskopale same žrtve i svugdje gdje je to bilo moguće, odnosno gdje se prigodilo i prohtjelo pobjednicima pratiocima, vodičima tih kolona. Tek je manji dio tih nesretnika preživio taj hrvatski nacionalni Križni put g. 1945.

Odmah nakon zarobljavanja u Sloveniji i na austrijsko-jugoslavenskoj granici, pred Bleiburgom, u svibnju 1945. ali iz drugih područja, krenule su na marševe smrti prema unutrašnjosti jugoslavenskoga prostora i diljem Jugoslavije kolone zarobljenika koje tvore tisuće i desetine tisuća zarobljenika, već kako koja kolona. O tome govore brojna svjedočanstva preživjelih sudionika tih marševa, objavljujvana u emigraciji, ali i u domovini nakon demokratizacije g. 1990. O zarobljenicima u Zagrebu u dokumentima partizanske provenijencije i nove pobjedničke vlasti, među prvim, govori se u Zapisniku Mjesnog komiteta Zagreb od 12. svibnja 1945. u kome se, između ostalog navodi: "Logori hapšenika puni su pohapšenih domobrana i drugih krivaca. Na Kanalu ima oko 10.000, a na Aerodromu oko 7000 Nijemaca. U Vrapču dolazi 2000 ustaša..."¹

1. Spomenica povodom 50. obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945.- 1995., Zagreb, 1995., 127.

Iz knjige brzojava Glavnog štaba JA za Hrvatsku Generalštabu JA o broju zarobljenika u Hrvatskoj vidljivo je da se 15. svibnja u Hrvatskoj nalazilo 77.047 zarobljenika, u koje je uračunato i 20.000 zarobljenika upućenih iz Celja prema Karlovcu. Znači, prije predaje i zarobljavanja glavnine hrvatske izbjegličke kolone pred Bleiburgom iza 16 sati 15. svibnja 1945., u Hrvatskoj se nalazi veliki broj ljudi u logorima. Po zapisniku Mjesnog komiteta K.P.H. Zagreb 17. svibnja 1945. građanstvo je pričalo da je u Zagrebu OZNA pobila 7000 ljudi. Preporučuje se da se logori osnivaju što dalje od Zagreba.²

Uglavnom, u Sloveniji su, u početku, po dosadašnjim spoznajama, nakon zarobljavanja i predaje, tri glavna smjera kretanja tih kolona prema Hrvatskoj:

I. Bleiburg-Dravograd-Maribor. Iz Maribora su kroz Celje i dalje Krapinu i Zidani Most preživjeli tjerani prema Zagrebu, Karlovcu i Sisku te prema Ptuju i Varaždinu.

II. Bleiburg-Dravograd-Celje. Iz Celja neke kolone idu kroz Zidani Most neke kroz Krapinu prema Zagrebu.

III. Jesenice i Ljubelj kroz Kranj prema Ljubljani. Iz Ljubljane su neke skupine išle prema Zagrebu, neke kroz Novo Mesto prema Karlovcu, a neke skupine tjerane su prema Kočevskom Rogu gdje su i likvidirane. Skupine zarobljenika koje su se kroz Zidani Most kretale prema Zagrebu također su se dijelile: jedne su kroz Zaprešić išle dalje prema Zagrebu, a druge su kroz Breganu i Samobor išle dalje prema Sisku ili prema Karlovcu, Vojniću i Topuskom. Ponekad, i u Sloveniji i dalje u Hrvatskoj te zarobljeničke kolone kreću se u cik-cak smjerovima. Iz Zagreba su se kolone također kretale u više smjerova: Zagreb-Karlovac-Gračac-Knin-Šibenik-Metković-Mostar, Zagreb-Sisak-Petrinja, Zagreb-Ivanič Grad-Kutina-Novska-Okučani-Nova Gradiška-Požega, Zagreb-Sisak-Kutina-Jasenovac. Preživjele su iz Jasenovca usmjeravali kroz Novsku i Novu Gradišku u Požegu ili u Bosansku Dubicu, Kozaru, Prijedor i Banju Luku. Jedne su tjerovali iz Zagreba, kroz Dugo Selo, Bjelovar, Daruvar i dalje prema Osijeku ili Požegi. Iz Osijeka neke kolone zarobljenika tjerane su kroz Beli Manastir, Sombor, Suboticu, Novi Sad, Zemun, Beograd prema istočnoj i južnoj Srbiji te prema Makedoniji, sve do Đevdelije. Neke su skupine iz Osijeka tjerane kroz Vukovar, ili Vinkovce i Srijem prema Beogradu, Pančevu, Kovinu, Vršcu i Beloj Crkvi ili pak neki su u Mitrovici usmjeravani prema Šapcu i dalje kroz zapadnu Srbiju. Iz Beograda su neki zarobljenici usmjeravani prema istočnoj Srbiji, Kosovu, Sandžaku i Crnoj Gori. Iz Osijeka su neki zarobljenici tjerani kroz Đakovo i Bosanski Šamac i dalje kroz Bosnu. Neke su iz Požege tjerovali kroz Novu Gradišku i Staru Gradišku u Bosansku Gradišku i odatle u Podgrace u Potkozaru na likvidiranje. Neke su pak iz Požege tjerovali kroz Slavonski Brod u Bosnu, sve do Mostara i dalje. Iz Zagreba su neke skupine išle kroz Karlovac prema Gospiću ili pak prema Rijeci i Istri, a odatle uzduž obale sve do Crne Gore. Neki su Hrvati hvatani kod svojih domova u Hercegovini i tjerani vlakom prema Crnoj Gori: usput su ih u mjestima nastanjenim srpskim pučanstvom, izvodili iz vlaka i ubijali.

Radi veće preglednosti tih marševa smrti i ilustracija što su prošli preživjeli, navest ću dva primjera:

1. Josip Hećimović(1919.-1976.) je u Krumpendorfu u Austriji 25. svibnja izručen jugoslaven-skim partizanima u Jesenicama, a odatle je njegovo stradanje i njegov križni put, zajedno s tisućama drugih, vodio kroz Medvode, Kranj i Št. Vid u Sloveniji, kroz Zagreb, Križevce, Bjelovar, Koprivnicu, Viroviticu, Čeralije, Lisičine, Voćin, Požegu, Našice i Osijek u Hrvatskoj, Šid, Kuzmin, Martince, Rumu, Kamenicu i Petrovaradin u Srijemu, Bačke Jarke u Vojvodini, Segedin u Mađarskoj, Vršac i Kovin u Vojvodini te zloglasnu Glavnjaču u Beogradu gdje je bio suđen na tešku vremensku kaznu, nakon toga je 11 godina proveo u zatvorima;³

2. Jure Zovko, r. 1920., koji je zarobljen pred Bleiburgom 15. svibnja, a zatim je tjeran u koloni u smjeru Dravograd-Slovenj Gradec-Celje-Zidani Most-Samobor-Sisak. U Moslavini je pobjegao, ali je uhićen i u kolonu uključen na putu Lipik-Pakrac-Daruvar-Bjelovar-Osijek-Vinkovci-Beograd-Kraljevo-Novi Pazar-Užička Požega-Užice-Kremna-Užice-Zlatibor-Užice-Tara-U žice odakle je pušten 26. listopada 1945. (Kasnije je, g. 1961. u montiranu procesu suđen na smrt, pa na dvadeset godina strogoga zatvora koji je u potpunosti odrobijao).⁴

Neki dostupni partizanski dokumenti potvrđuju svjedočanstva preživjelih o svim onim stravičnim događajima Križnoga puta 1945.:

2. N.dj., 128.

3. Ante Beljo, Yu Genocid: Bleiburg, Križni put, Udba, Zagreb-Toronto, 1990., 136-160.

4. Jure Zovko, Moj križni put i dvadeset godina robije u Jugoslaviji, rukopis.

U izvještaju Štaba XII. udarne divizije JA Štabu III. jugoslavenske armije od 21. svibnja govori se da je 15. svibnja u 16 sati počela predaja, razoružanje i vođenje zarobljenika u Maribor, da zarobljenike i zaplijenjeno naoružanje vode i čuvaju pripadnici XII. udarne divizije i IV. osječke udarne brigade. Da je u prigodi zarobljavanja zarobljeno 93.000 vojnika, a 27 ih ubijeno. (Ti podaci mijenjaju se iz dana u dan).⁵ Godine 1983. partizanski general K. Nad izjavit će da je u Sloveniji zarobljeno 234.000 vojnika, od čega više od 150.000 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.

Postrojbe XII. udarne divizije i postrojbe IV. udarne osječke brigade čuvaju zarobljenike u Mariboru. Po podacima operacijskog dnevnika Virovitičke brigade 12. slavonske divizije, postrojbe te divizije od 18. do 23. svibnja osiguravali su i vodili zarobljenike iz Maribora - od 19. svibnja vodili su kolonu 25.-26.000 zarobljenika prema Zagrebu do Dugog Sela(u selo Lupoglav) a zatim u smjeru Križevaca gdje su stigli 23. svibnja.⁶ Po dnevniku 40. slavonske divizije 16. svibnja u Dravogradu "se skupljaju desetine hiljada zarobljenih neprijateljskih vojnika i upućuju željeznicom i pješke u Maribor. Zarobljeni su Nijemci, domobrani, ustaše i četnici. Tu je također i civilno građanstvo, većinom Dalmatinci i Hercegovci, koje je krenulo sa ustašama u pravcu Austrije." Za dan 17. svibnja se navodi da divizija u Mariboru prima zarobljenike, osniva logore i zarobljenike otprema prema Zagrebu. Dalje se kaže da među zarobljenicima pronalaze "čuvane zlikovce i izdvajaju ih". "Odvajaju se oficiri i podoficiri od vojnika". Virovitička brigada je iz Dugog Sela 19. svibnja "sprovela" zarobljenike u Božjakovinu.⁷

Iz operacijskog dnevnika 4. brigade 12. slavonske divizije vidljivo je da su:

I., II. i III. bataljon 15. svibnja od 5.30 do 22 sata vodili zarobljenike iz Dravograda u Slovensku Bistricu, 16. svibnja su odveli zarobljenike iz Sl. Bistrice do Maribora, do 23. čuvaju zarobljenike u Mariboru, a 23. svibnja od 8. do 18 sati vode zarobljenike od Maribora do sela Pobježja, 24. svibnja od 8 sati do 19,30 sati od sela. Pobježja do sela Sračinec(kraj Petrijanca), 25. svibnja od 8 do 20 sati vode zarobljenike iz sela Sračinec u logor kraj sela Cvetkovec blizu Ludbrega, tu su zarobljenike čuvali 26. svibnja, a 27. svibnja vode ih od 5 do 19,30 sati od Cvetkovca do Kalinovca kraj Đurđevca u Podravini. U Kalinovcu su ostali do 28. svibnja, a 29. svibnja od 5 do 15 sati vodili su zarobljenike iz Kalinovca do Špišić Bukovice, 30. svibnja su od 5 do 19 sati vodili zarobljenike iz Špišić Bukovice u Sladojevce kraj Podravske Slatine, gdje su 31. svibnja čekali vlak da zarobljenike prevezu u Osijek, 1. lipnja 1945. zarobljenici su preveženi u Osijek gdje su stigli u 17 sati.⁸

O brojnosti likvidiranih u marševima smrti Križnoga puta svjedoče, iako ne precizni, ali svakako približni podaci preživjelih koji navode:

Iz Maribora ih krenulo 11000, u Pančevo ih stiglo oko 600;

Iz Maribora ih krenulo 15000, u Osijek ih stiglo 6000;

Iz Dravograda ih krenulo 5000, u Bitolu ih stiglo 300;

Iz Dravograda ih krenulo 2400, u Beograd stiglo "malo njih";

Iz Slovenije ih krenulo 12000, u Novi Sad ih stiglo 3000.

Među mnogim potresnim svjedočanstvima o hrvatskom stradanju na Križnom putu 1945. godine ovom prigodom posebno ću prikazati ono što su 20. srpnja 1945. u pismu, zajedno s posebnim zapisnikom, uputili ratnom sekretaru CK KPH i ministru trgovine i industrije u tadašnjoj jugoslavenskoj vladi u Beogradu Andriji Hebrangu Hrvati, partizanski borci iz Suhopolja kraj Virovitice: intedant Gl. intedantskog slagališta Zagreb Ivan Lucović, iz Propagandnog odsjeka 34. udarne divizije Stjepan Reder, borac Virovitičke udarne brigade Mirko Vinter, predsjednik Mjesnog NOO Suhopolje Đuro Stipić, bivši tajni predsjednik Suhopolja Josip Škvorc i Ferdinand Lisinski. U šest točaka, u zapisniku, potpisnici su vrlo precizno iznijeli razloge svoga obraćanja ministru Hebrangu:

1. U Suhopolju su popisani svi koji imaju "njemačka" prezimena radi internacije iako nikad nisu pripadali njemačkim organizacijama. To je izazvalo nezadovoljstvo među tamošnjim Hrvatima "jer se uviđa da pravoslavci Srbi svoje provadaju i ubacuju svoje srpstvo na svakom koraku".

5. Spomenica n.dj., 131.

6. Spomenica n.dj., 135.

7. Spomenica n.dj., 136-138.

8. Spomenica n.dj., 140-143.

2. U kotaru Virovitica koloniziraju se Srbi iz kotara Daruvar "da ovdje dobiju apsolutnu prevlast". "Hrvati koji se i nalaze na nekim malim dužnostima, moraju samo klimati glavama, ne smiju nigdje ništa govoriti, nalaze se na manjim sporednim mjestima gdje moraju šutjeti i gledati nepravdu koja se čini katoličkom narodu bez obzira na naciju. Zbog toga dolazi do velike reakcije među narodom i veliko nezadovoljstvo se kuje, a to sve ide na štetu današnjeg poretka koji je krvavo stečen. Narod ništa ne radi zbog toga, svak se pita što će dalje biti, dakle živi u neizvjesnosti." Solunski dobrovoljci povratnici iz Srbije, ponašaju se velikosrpski, govore da neće raditi i da će za njih raditi drugi (Hrvati), unose razdor među narod, prijete da će s Hrvatima komunistima likvidirati ostale "za probitak svojih ciljeva".

3. Prije mjesec dana 4. bataljon V. proleterske crnogorske brigade, ranije četnici, u šumi kraj Suhopolja isprebijali, poklali i potukli nekoliko stotina zarobljenih Hrvata. "Prije nego su pošli na klanje zarobljenika brusili su noževe po kućama i kupili štrikove". O tome se diskutiralo i na sastanku AFŽ-a, čak je "komandant" te postrojbe bio pozvan na suočenje s predsjednicom AFŽ-a Micikom Huber i obećao da se to više neće događati. U raspravljanju je potvrđeno da su viđeni mrtvi, da su im vadena srca i pojedini organi. Iako je kotarska vlast odredila da se prikupi hrana za zarobljenike, zarobljene domobrane i ustaše koji su sprovedani, nije dopušteno da im se da hrana, "a kad su naišli četnici dobili su oni jesti, dapače su neki Srbi iz općine išli i ljubili zarobljene četnike". To je sve "kritizirala drugarica Micika Huber na masovnom sastanku 1. VII. 1945." Zbog toga je Micika Huber smijenjena s funkcije predsjednice AFŽ-a iako je "njezin drug Zdenko još i danas kao stari borac NOV". Ustanovljeno je da je između Pitomače i Sladojevaca ubijeno 1416 ljudi.

4. U studenom 1944. u Mađarsku je internirano 14 obitelji iako su još g. 1942. pomagale NOV i na masovnom sastanku narod se tome protivio, njihova je pokretna imovina razgrabljena. Kažnjeni su i oni koji su branili te obitelji. Nikola Vukelić, predsjednik Općinskog odbora Suhopolje još g. 1942., kažnjen je gubitkom građanskih prava na dvije godine, a Josip Škvorc, bivši predsjednik Mjesnog NOO, bio je zatvoren.

5. Omalovažava se Mjesni NOO Suhopolje, ne priznaju se potvrde toga Odbora, napuštene kuće u Suhopolju ne može podijeliti Mjesni odbor, pa ni sudionicima NOV-a Hrvatima, a Srbi iz Općinskog odbora Suhopolje u napuštene kuće "naguravaju svoje Srbe". Iako je u Suhopolju više od 150 hrvatskih obitelji, a 36 srpskih, 16.VII. u novi mjesni NOO birana su tri Hrvata i dva Srbina, a Srbi solunski dobrovoljci, pobjegli u vrijeme rata u Srbiju, onemogućili su da se za predsjednika Odbora izabere Hrvat. Za predsjednika i tajnika izabrani su Srbi. Tome se protive Srbi starosjedioci, a solunaši ih također drže ustašama.

6. Srbi solunaši tjeraju Hrvate Zagorce koji su tu godine 1941. dobili kuće. Nekima su oteli stoku i hranu "i sve što su imali, i na čisto ih preselili i poslali u Hrastovac, u Kotar Daruvar, na praznu i голу zemlju, ne čekajući ni dok si pokose i skinu usjeve koje su zasijali na zemljištu". U komisiji za preseljenje sve su Srbi, koji s oružjem dolaze zaplašenom narodu i tjeraju ga na selidbu, bez dokumenata i ne zna se tko to naređuje. Iz kotara Virovitica tako je iseljeno 1700 obitelji. Oni koji nemaju kamo otići završavaju u logorima. Iako je narod (hrvatski) Srbima koji su stradali u ratu priskočio u pomoć i pri izgradnji domova pomogao, sada oni "terorom i nasiljem hoće doći do svojih ciljeva i do onoga što su izgubili za vrijeme rata". Srbi pjevaju: "Nećemo Tita hrvatskog bandita - Hoćemo Kralja ako ne valja". To potresno svjedočanstvo koje su sastavili hrvatski partizani i uputili ministru Andriji Hebrangu, dugogodišnjemu komunističkom autoritetu u Hrvatskoj, samo je jedna od ilustracija što je proživljavao hrvatski narod u tijeku hrvatskoga Križnog puta 1945. godine.⁹

Medru stotinama tisuća potresnih svjedočanstava o stradanjima pojedinaca i skupina u Križnom putu godina 1945. spada i ono o stradanju Mirka Kolaka (1915.-1993.) i Filipa Rudeža (1919.-1945.) iz Tihaljine, općina Grude u Hercegovini, koje je konac rata kao domobrane zatekao u Sloveniji, odakle su u kolonama smrti stigli do Požege, prolazeći sva poznata maltretiranja, provjeravanja i razvrstavanja. U Požegi su posebno izabrani Hrvati iz Bosne i Hercegovine, po kotarevima. Odatle su upućivani tobože svojim kućama. Koliko se zna, odatle su koncem svibnja dvije skupine Hrvata, po nekima ukupno oko 5000, otpremljeni u planinu Kozaru i tamo strijeljani. U drugoj skupini, njih oko 2600, našli su se Kolak i Rudež i još 17 drugih iz sela Tihaljine. Taj dio njihova Križnog puta išao je kroz Novu Gradišku i Staru Gradišku, gdje su im dali pojesti vrlo malo dvopeka. Iz Stare Gradiške skelom su prevezeni u Bosansku Gradišku, a odatle su

9. Dosije Andrije Hebranga, spis 309, Hrvatski državni arhiv - Zagreb.

poveđeni prema Kozari, jedno vrijeme išli su uz neku željezničku prugu. U Gornjim Podgracima su smješteni (zbijeni) u ratu spaljenu zgradu tamošnje škole, a odatle su ih prozivali po stotinu i odvodili. Pretpostavljali su da ih se vodi na strijeljanje, ali budući da nisu čuli pucnjave nisu u to bili sigurni. Kad su njih i još neke iz Tihaljine prozvali, već je bila noć. Tada su ih prozivali po pedeset, vezali im ruke na leđima žicom, svrstali ih u dvored vežući ih međusobno za nadlaktice, a potom po dužini dvoreda. Kolak je odmah uspio odriješiti svoje ruke, a potom i ruke Filipa Rudeža te čak i onoga ispred sebe, bio je neki Lukenda također iz Tihaljine. Ostali su tako držeći se kao da su svezani. Dogovorili su se da će bježati prije nego ih počnu ubijati, odnosno kad im se pruži prilika. Međutim, netko je u koloni ispred njih također stao bježati, pa su i oni počeli bježati na različite strane. Kad je straža i za njima zapucala, pali su, a kad je prestala pucnjava podigli su se i nastavili bježati svaki na svoju stranu. Taktika bježanja i noć pomogli su im, iako su obojica bila ranjena, da pobjegnu stražarima. Budući da je u tom kraju služio vojsku, Kolak je dobro poznao to područje i to mu je pomoglo pri orijentiranju prema selima nastanjenim Hrvatima. Još su ga dva puta uhitili seljaci Srbi, ali im je oba puta uspio pobjeći. U hrvatskom selu Motike jedna bolničarka partizanka Hrvatica previla mu je ranu, a nakon tri dana, kad se od svega toga oporavio, krenuo je na put prema Hercegovini, opremljen od tamošnjih Hrvata. Kroz šume i planine, daleko od ljudi i prometnica, dvanaesti dan došao je kući i krio se do objavljivanja amnestije u početku kolovoza 1945. Kolakov suborac i sudrug u patnjama Filip Rudež bio je također pri bijegu ranjen, ali je uspio pobjeći i skloniti se u jednu obitelj koja mu je previjala rane i nakon dužeg vremena, prije amnestije, došao je kući. Budući da je u Ljubuškom bio "komandant" njegov rodak, ućević, partizanski kapetan Rudo Kolak, koji je negdje u Srijemu stupio u partizane, Rudež je otišao k njemu i prijavio se, nadajući se da će ga zaštititi. Međutim, tvrdi se, da ga je upravo on i ubio, kao što je, tako se tvrdi, negdje u Sloveniji ubio i vlastitoga brata ustašu, zarobljenika. Za takav postupak prema Rudežu, kao i prema stotinama tisuća drugih nije bilo nikakvog razloga.¹⁰

Mnogi koji su preživjeli sve te patnje, kad su došli u svoja kotarska upravna središta, bili su bez ikakva suda poubijani na najokrutnije načine i bačeni u zajedničke rake, u jame ili rijeke. Mnogi su od posljedica proživljenoga na Križnom putu umirali nakon dolaska svojim kućama, a preživjeli će još dugo osjećati posljedice svih tih stradanja i patnji u tom nečovječnom postupku prema zarobljenicima protivnom Ženevskoj konvenciji o postupanju s ratnim zarobljenicima.

Iako se ne mogu prikazati sve patnje hrvatskoga naroda u kolonama i maševima smrti 1945. godine, ovaj prilog je samo jedna od ilustracija hrvatskoga stradanja 1945.g., svakako najtežih patnji u hrvatskoj povijesti.

LITERATURA:

Milan Basta, *Rat posle rata. Pavelićevi generali se predaju*, Zagreb, 1963.;

Danijel Crljen, "Jubilej" genocida – Povod novih inzultacija, Trideset-godišnjica bleiburške tragedije, Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951.-1975., 280-311.;

Kosta Nad, *Pobeda*, Zagreb, 1980.;

Vinko Nikolić, *Bleiburg: uzroci i posljedice. Spomen-zbornik četrdesete godišnjice tragedije*, München-Barcelona, 1988.;

Boris Vlašić i Aleksandar Vojinović, *Križni put*, Zagreb, 1991.; *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, III. izd., Zagreb, 1993.;

Skupina autora, *Bleiburg*, Zagreb, izdanje "Starta", b.o.g.

10. Svjedočanstvo ispričano autoru ovoga priloga. Kolak je umro u Tihaljini 1993.g.